MTIHANI WA PAMOJA KISWAHILI 102/1/2/3 MWIGO 2020/2021

MTIHANI 1

MWIGO 2020/2021
Hati ya Kuhitimu Elimu ya Sekondari
102/1
KISWAHILI
INSHA

1. Wewe ni mwandishi wa habari katika gazeti la Mzalendo. Umetembelewa na profesa wa masuala ya Historia na Serikali kwa minajili ya kumhoji kuhusu namna ya kuimarisha mshikamano wa kitaifa katika taifa lenu la Utengano. Andika mahojiano yenu.
2. Kufaulu kwa Mfumo Mpya wa Elimu ya Umilisi hakutegemei juhudi za serikali tu, bali pia jamii kwa ujumla. Jadili
3. Andika kisa kitakachodhihirisha maana ya methali: Atafutaye hachoki na akichoka keshapata.
4. Tunga kisa kitakachomalizika kwa maneno haya: Ingawa sikuwa ninamwamini, sikutarajia angetenda kitendo cha kiuhayawani kama hicho.

102/2
KISWAHILI
Karatasi ya 2
LUGHA

1. UFAHAMU (Alama 15)

Soma makala yafuatayo kasha ujibu maswali

Huku ulimwengu unapoingia katika teknologia ya tarakilishi na sera ya utandaridhi, ukweli wa mambo ni kuwa akina mama wamezinduka. Suala la usawa wa kijinsia limeanza kushamiri kote duniani na ole wake mwanamume yeyote ambaye hajawa tayari kutembea na majira. Lakini hebu tuchunguze jambo hili kwa makini zaidi.

Usawa wa jinsia ni nini? Usawa wa kijinsia ni usawa wa binadamu wote; wawe wake au waume. Usawa huu unapaswa kudhihirika katika kugawa nafasi za kazi, utoaji wa elimu, nafasi za uongozi na nyanja nyinginezo zozote za maisha.

Ubaguzi wa aina yoyote ile hasa dhidi ya mwanamke ni jambo linalokabiliwa na vita vikali sana ulimwenguni kote.

Dahari na dahari, hasa katika jamii za kiafrika, kumekuwa na imani isiyotingisika kuwa mwanamke ni kiumbe duni akilinganishwa na mwanaume. Kwa hivyo mwanamke amekuwa akifanyiwa kila aina ya dhuluma ikiwepo kupigwa, kutukanwa, kudharauliwa, kunyimwa haki zake, kunyimwa heshima na mambo kama hayo. Lakini je, ni kweli kuwa mwanamke ni kiumbe duni asiyefaa kutendewa haki?

Tukichunguza jamii kwa makini tunaweza kuona mara moja kuwa hivyo ni imani potofu isiyo na mashiko yoyote. Ukiimulika familia yoyote ile iliyopiga hatua kimaendeleo, uwezekano mkubwa ni kuwa mume na mke wa familia inayohusika wana ushirikiano mkubwa. Mume anamthamini mke wake na hadiriki kufanya maamuzi muhimu yanayoweza kuathiri maendeleo ya familia bila kumhusisha mke. Mume kama huyo huketi na mkewe, wakishauriana na kufikia uamuzi bora.

Tukitoka katika muktadha wa kifamilia na kumulika ulimwengu wa kazi iwe ni katika afisi za kiserikali au kwenye makampuni binafsi, ukweli ni kwamba kiongozi yeyote yule aliyefaulu katika usimamizi wake mara nyingi huwa na mke nyumbani ambaye wanashauriana kila uchao kuhusu kazi anayofanya hata kama mke hafanyi kazi mahali pale. Hisia na mawaidha anayotoa mke kwa mume wake ni tunu na huenda asiyapate kwingineko kokote hata katika vitabu vya kupigiwa mifano. Hii ni mojawapo ya sababu ambayo huwafanya viongozi wa nchi mbalimbali kupenda sana kuwatambulisha wake na familia zao waziwazi kwa vile wanajua kuwa jamii inathamini sana msingi wa jamii. Kiongozi ambaye hana mke au familia au yule ambaye mke wake hatambuliki, hutiwa mashaka na jamii hata kama ni kiongozi aliye na azma ya kushikilia kazi ngumu ya kuongoza umma.

Tukirudi nyuma kidogo na kupiga darubini mataifa ya mbali, tunaweza kuwaona wanawake mashuhuri walio uongozini ambao hadi waleo unapigiwa mfano. Wanawake mashuhuri waliotoa uongozini ambao hadi waleo unapigiwa mfano. Wanawake hao walisimamia mojawapo ya mataifa yenye uwezo na ushawishi mkubwa zaidi duniani. Ingawa wengi wao sasa wameng'atuka, uongozi wao bado unakumbukwa hata baada ya miaka mingi ya wao kuamua kupumzika,

Mifano ni kama: Bi Margaret Thatcher aliyekuwa waziri mkuu wa Uingereza, Bi Bandranaike wa Sri Lanka, Golda Meir wa Israel na wengine wengi katika mataifa kama Indonesia, Ufilipino, Bangladesh, Pakistani na kwingineko.

Katika kufikia tamati, tunapozungumza kuhusu jinsia, hatuna budi kugusia kitafsili masuala nyeti. Kwanza, imani ya kushikilia kikiki tamaduni zisizofaa, ni jambo linalofaa kuchunguzwa kw makini. Kwa mfano, kuna badhi ya jamii ambazo humlazimu mke kurithiwa baada ya kifo cha mumewe. Vile vile baadhi ya jamii za kiafrika zinashikilia kuwa mwanamke hana haki ya kurithi. Kutokana na imani hii, wanawake wengi huishi maisha ya taabu baada ya kutengana na waume zao kwa vile hawana haki ya kurithi chochote kutoka kwa wazazi wao hata kama wazazi hao wana mali nyingi kupindikukia. Mali ya wazazi ni haki ya watoto wa kiume wala si watoto wa kike! Hili ni jambo la kusikitisha mno.

Isitoshe, wanawake hukumbwa na kizingiti kingine wanapojaribu kumiliki mali ya waume zao baada ya waume hao kukata kamba. Sababu ni kuwa, baada ya hao wenda zao kuwekwa kaburini, vita vya umiliki wa mali huanza mara moja na mwishowe yule mke maskini hujikuta hana hata mahali pa kulala sembuse mali waliyochuma na mali yake yote kunyakuliwa na aila ya mumewe . Jambo hili linaonyesha namna tulivyoachwa nyuma na uhalisia wa mambo. Ni lazima jamii izinduke na itoke kwenye kiza hiki chenye maki nzito.

MASWALI

(a) Ina maana gani kusema kuwa wanaume hawana budi "kutembea na majira?" (alama 2)

(b) Kabla ya uzinduzi huu kuhusu usawa wa kijinsia, wanawake wamekuwa wakitendewa dhuluma za kila aina. Taja tatu. (alama 3)

(c) Je, ni kwa nini viongozi wengi hupenda kujitambulisha na familia zao? (alama 2)

(d) Je, unaamini kuwa hisia na mawaidha anayotoa mke kwa mume wake ni tunu na huenda yasipatikane kwingineko? Fafanua (alama 2)

(e) Je licha ya kunyimwa haki yake ya kujiamulia, ni matatizo yapi mengine yanayoweza kumukumba mke anayelazimishwa kurithiwa? (alama 3)

(f) Eleza maana ya maneno yafuatayo jinsi yalivyotumiwa katika muktadha. (alama 3)

Kushamiri

Hulka

Azma

MUKHTASARI (Alama 15)

Soma taarifa ifuatayo kasha ujibu maswali yatakayofuata.

Binadamu hupenda kujivika vilemba vingi mno.Tunapenda kuheshimiwa na kutukuzwa na kila mtu. Tunapenda kuombwa ushauri na wote ambao wanahitaji ushauri! Tunapenda kutambuliwa popote tuendapo.

Watu wengi hukataa kufanya jambo la halali kwa kuhofia kuitwa wajinga. Mfano mzuri ni pale ambapo mtu amekosea kidogo katika kutenda jambo; utaona kuwa mtu huyo anaona ugumu wa kuomba radhi au samahani ati kwa sababu ataonekana mjinga.

Je, ni mara ngapi mkurugenzi ameita mkutano na katika barua yake akatisha kuwaadhibu watakaochelewa na mwishowe ni yeye mwenyewe anayechelewa? Tena huwa haombi msamaha. Ataulaumu usingizi uliomchukua, au gari lililomleta.

Aghalabu tunapowakuza watoto wetu, tunawafunza maadili mema. Tunawahimiza wale wadogo kwamba ni vizuri kuomba radhi kwa wakubwa wako unapowakosea. Lakini kumbuka kwamba kukosea ni kwa binadamu wote. Mtu anaweza kukukosea kwa makusudi au kwa bahati mbaya. Kwa hivyo tunapaswa kufahamu kwamba, tunapofanya makosa ni lazima tuombe msamaha, iwe ni kwa wakubwa au kwa wadogo, ili kuondoa kero.

Waja wengi huogopa kusimama mbele za watu na kuwasilisha au kutenda jambo fulani. Kisa na maana, mtu hataki kutenda jambo fulani halafu akosee. Hajiamini na anaogopa kuwa huenda watu wakaona kasoro yake. Lakini kumbuka, kukosa njia ndiko kuijua.

Huenda ikawa watu wanajadili maswala ibuka kama vile ufisadi, kuavya mimba, matumizi ya dawa za kulevya, ukimwi, uzuiaji wa kizazi na kadhalika... labda huyaungi mkono maoni ya watu wengine kwa sababu ya imani na maadili yako. Hata hivyo, hutaki kusimama ukatoa msimamo wako mbele za watu ingawa dhamiri yako imekwazika. Baadaye utasikika ukiwalaumu watu wengine ilhali ulikataa kusimama na kutetea msimamo wako.

Wengi wetu hujichukua kuwa watu muhimu sana. Wanaona kuwa sherehe au mkutano wowote hauwezi kufaulu ikiwa wao hawako. Wanapokuwa kwenye hiyo mikutano wao hutaka watambuliwe. Hupenda majina yao yatajwe. Haya huwaridhisha , lakini swali ni je, kuwepo kwao ni muhimu kiasi hicho? Kumbuka kwamba mkutano ungeendelea vizuri bila kuwepo kwao. Kwa hivyo, tusiwe watu wa kutaka kutambuliwa kila tunapoenda mahali. Pia, tusilalamike ikiwa hatukuhusishwa katika jambo fulani.

Unaposhuhudia jambo fulani, kama wizi au ajali, usiwe na woga wa kutoa usaidizi kwa kutoa ushuhuda. Wengine hata huogopa kutoa usaidizi huo, hata kwa manusura wa ajali za barabarani, eti kwa sababu wanahofia kuitwa mahakamani kutoa ushuhuda. Kuna shida gani kuenda kusema yale uliyoyashuhudia bila kuongeza au kutoa chochote?

MASWALI

a) Bila kupoteza maana, fupisha aya ya kwanza hadi ya nne.(maneno 60) (alama 7)

Matayarisho:

Jibu:

b) Fupisha aya nne za mwisho. (maneno 50) (alama 7)

Matayarisho:

Jibu:

MATUMIZI YA LUGHA **(Alama 40)**

a. Taja tofauti iliyopo kati ya sauti /f/ na /v/ (alama 1)
b. Andika sentensi ifuatayo ukitumia kinyume cha neno lililoandikwa kwa herufi ya mlazo: (alama 1)
   Binadamu hawezi ***kumuumba*** mwenzake.
c. Andika sentensi ifuatayo upya ukizingatia kisawe cha neno lililopigwa mstari: (alama 1)
   Mtoto mwenye <u>hamaki</u> hawezi kuelewa maagizo.
d. Andika kwa usemi halisi: (alama 3)
   Yule mshukiwa aliyekamatwa na polisi alisema kuwa papo hapo ndipo alipoficha ule mkufu.
e. Tunga sentensi inayoshirikisha nomino uliyopewa pamoja na vipashio vifuatavyo vya sarufi: kivumishi kisisitizi, kitenzi kishirikishi, kitenzi, na kielezi cha wakati. (alama2)
   Pinde……
   ……
f. Sahihisha sentensi zifuatazo :
   (i)Ndegwa alipeana kalamu yake kwa mwanafunzi. (alama 1)
   (ii)Siku hizi mahitaji imezidi na pesa haitoshi. (alama 1)
g. Tunga sentensi mbili kubainisha maana mbili tofauti za neno: **rudi.** (alama 2)
h. Akifisha: (alama 2)
   Mtume asimame nusura aingie kwenye shimo la taka
i. Unda nomino kutokana na kivumishi:**refu** (alama 1)
j. Onyesha chagizo katika sentensi ifuatayo: (alama 1)
   Watu wanne walipeperushwa juu kwa juu na upepo mkali.
k. Tunga sentensi ukitumia**: isije ikawa** (alama 2)
l. Andika upya sentensi ifuatayo ukitumia virejeshi vya tamati: (alama 2)
   Mwanafunzi anayefanikiwa maishani ni yule anayesoma kwa bidii na pia anayewatii wazazi wake.
m. Ainisha viambishi awali na tamati katika sentensi: **Anikumbukaye** (alama 2)
n. Kanusha kwa udogo: Mwizi aliiba kikapu na ng'ombe. (alama 2)
o. Andika umoja wa sentensi: (alama 1)
   Kwato za wanyama hutufaidi.
p. Andika kwa wingi : (alama 4)
   Wimbi hilo la maji lilimhofisha mvuvi akashindwa kutupa wavu wake majini.
q. Andika katika hali ya kutendewa: (alama 2)
   Kuku hawa wamemsumbua Sabina kwa muda mrefu.
r. Tumia sentensi moja moja kubainisha tofauti kati ya sentensi **sahili** na sentensi **ambatano** (alama 2)
s. Changanua sentensi ifuatayo kwa njia ya mistari au mishale:
   Mwanasiasa aliyewapuuza wanaeneo bunge lake amekomelewa. (alama 4)
t. Andika katika usemi wa taarifa. (Alama 2)
   "Karibu Bakari, tafadhali kaa", Maimuna alisema. "Asante, je, habari za nyumbani?" Bakari aliuliza.
u. Taja aina ya yambwa iliyopigiwa mstari katika sentensi uliyopewa: (alama 1)
   Mpishi amempikia <u>mgeni</u> wali vizuri.

ISIMUJAMII (Alama 10)

(a) Taja nadharia zozote mbili zinazohusiana na chimbuko la lugha ya Kiswahili. (alama 2)
(b) Kwa kutolea mifano, eleza sifa zozote nne za kimsingi za sajili inayoweza kutumika darasani. (alama 8)

102/3
KISWAHILI
Karatasi ya 3
FASIHI
<u>SEHEMU YA A</u> - FASIHI SIMULIZI

1. Niaje wazungu wanaweza kutunza vitu vikajaa kwenye friji. Yani nimeweka soda mbili tu kwenye friji lakini haitulii hadi nizinywe. Niko sebuleni nazunguka tu. Najaribu kuwaza vitu vingine lakini wapi akili inaniambia *"My friend kunywa soda".*

(a) Taja na ueleze maana ya kipera hiki **(alama 2)**

(b) Utanzu wa kipera hiki huweza kuchukua nafasi muhimu katika fasihi simulizi. Thibitisha kwa hoja zozote sita. **(alama 6)**

(c) Ufanisi wa uwasilishaji wa utanzu huu unategemea fanani. Tetea kauli hii. **(alama 4)**

(d) Ni changamoto gani zinaweza kumkabili mwanafasihi nyanjani? **(alama 4)**

(e) Dokeza umuhimu wa kukusanya data nyanjani. **(alama 4)**

<u>SEHEMU YA B</u> - TAMTHILIA: KIGOGO na *Pauline Kea*

2. "Udongo tungeliuwahi uli mbichi. Limekuwa donda ndugu sasa. Waliota ikakita na wakamea hata pembe."

(a) Eleza muktadha wa dondoo hili. **(alama 4)**

(b) Taja na kueleza tamathali moja ya usemi inayojitokeza kwenye dondoo hili. **(alama 2)**

(c) Eleza sifa zozote nne za msemaji wa kauli hii. **(alama 4)**

(d) Dondoo hili linadhihirisha jinsi baadhi ya Wanasagamoyo walivyoshiriki kuivunja jumuiya yao. Fafanua. **(alama 10)**

3. "Wananchi katika mataifa ya Afrika wanakumbwa na tatizo la uongozi mbaya." Thibitisha ukweli wa kaui hii kwa mujibu wa Tamthilia . **(alama 20)**

USHAIRI

4. Soma shairi lifuatalo kisha ujibu maswali

1. Sikilizeni wimbo huu:
Niliokuwa mtoto nilitwa chacha
Kwa matamshi yangu ya sasa
Nilipokuwa mtu mzima niliitwa Manywele
Nilipokuwa mwalimu nikaitwa Bure.

2. Huu utakuwa wimbo wako
Utakapostaafu urudipo nyumbani
Umelewa kangara na nyayo zako
Zikishindwa kulenga njia nyembamba vijijini.
Utakuwa kichekesho cha watoto
Watakaoukuita, Ticha! Popote upitapo.

3. Kumbuka mwalimu utakapostaafu,
Mijusi watataga mayai ndani ya viatu
Vyako vilivyokwisha visiginino.
Na ndani ya sidiria chakavu
Zilizoshikizwa Kamba kwa pini
Mende watazaliana ndani ya chupa tupu
Za marashi na za bia.

4. Na manyigu yatajenga ndani ya kofia
Zilizosahaulika kutani
Utakapokufa nge watazaliana

Chini ya jiwe juu ya kaburi lako,
Na mlevi fulani akipita atapenga
Na kupangusa vidole kwenye jiwe pweke
Mwanzo na mwisho wako ndio huo.

5, Lakini wakati ungali hai
Unaweza kubadilisha mkondo wa maji
Lakini kwanza mzungumze. Wewe na mimi.
Acha mioyo yote izungumzwe
Baada ya kunyanyaswa
Na kisha nusu mshahara.

6. Utafundisha tena nyimbo kuwasifu viongozi?
Utafundisha tena ngonjera?
Utapeleka tena wanafunzi asubuhi
Wakajipange barabarani kusubiri
Mgeni afikaye saa kumi na apitapo
Apunga tu mkono kuwatia kichaa cha shangwe
Na huku nyuma mwasambaa na njaa?
7. Tazama hilo runda madaftari mezani
Utalimaliza kwa mshahara mkia wa mbuzi?
Tuzungumze. Ninyi na mimi.
Acha mioyo yetu izungumze
Mkiwa waoga na kujikunja kama jongoo
Mtawekwa kwenye vijiti na kutupwa
Nje ya ua, ndani mtawaacha
Wacheza ngoma wakitunga nyimbo mpya

8. Sikilizeni walimu,
Anzeni kufundisha hesabu mpya
Mjinga mmoja kujumlisha na wezi ishirini
Ni sawa na sifuri. Hapana utawala
Fundisheni historia historia mpya
Hapo zamani za sasa
Hapakuwa na serikali.

9. Sikilizeni kwa makini
Umoja hatuna
Twasambaratika kama nyumba
Tulicho nacho ni woga,
Na kinachotuangusha ni unafiki.
Lakini tusikate tamaa kama mbuni.
Tukiupata umoja bado tunayo silaha.
Kura.

Maswali

(a) Thibitisha kwamba hili ni shairi huru. **(alama 5)**
(b) Eleza jinsi maudhui ya utamaushi yanavyojitokeza ukimrejelea nafsi-nenwa. **(alama 4)**
(c) Nafsi-nenwa anapaswa kujilaumu kwa masaibu yake. Thibitisha. **(alama 2)**
(d) (i) Bainisha nafsi-neni katika shairi hili. **(alama 1)**
(ii) Jadili toni ya shairi hili. **(alama 2)**
(e) Eleza matumizi mawili mawili ya usambamb na jazanda katika shiri hili. **(alama 4)**
(f) Eleza maana ya kufungu kifuatacho:
Mjinga mmoja kujumlisha na wezi ishirini ni sawa na sufuri. **(alama 2)**

5. USHAIRI

Leo ‘mekuita,
Kwa upole nitanena,
Tabiya hii yako mwana

Uli wa kulaza damu,
Pahala nawe hudumu,
Hutufai nawe humu,

Wapendani naumi,
Hulimi na walimi
Haya sijaona mimi,

Mwiza kazi yu wa chira
Asiyeta ajira
Ndiye muja wa hasara,

Unavitaka vya bure
Lako ndizo hamurere
Uchao ‘wa ‘tuza bure.

La mno lako ni ung’are
Uturi ujirashire
Hukosi kuzua ghere

Unazani utaoa?
Jasho nalo hujatoa,
Utaithibiti ndoa?

Unafaa kujitoa,
Na mali ukayazoa,
Ndipo utapopoa

Si mambo ya kutanga,
Chunga utajikaanga
Mchumba chumbiya mwenga

Utafanyani kiwatunga
Na hilo likawe janga,
Mwanangu hutochenga

Kisomo ndiyo unayo,
Ujuzi unao kocho,
Upate ukitakacho

Mwana wa ‘ntiya kichocho
Umekuwa kitumiwacho
Unawapa wapendacho

Komu mwanangu ukome
Usombombi uukome,

Nikupe ya moyo
“Kayatiye masikiyo
Si yetu tujuwapo

Na uzembe uzidiyo
Uchaoni mbiyombiyo
Na hiyo shambiroyo

Uniizia gange
wataka ukajitenge
Nakuasa ujichunge

Ni andewaye tenge
Wala hashiki shilange
Hubomoa asijenge

Hulitoa jasho lako
Umebaki mitiko
Sizo zetu nyendo zako

Uzirembe nyele zako
Ukatembee kwa deko
Na marashi ya mnuko

Utamwoa wa nani?
Utachokishika nini?
Wa kukubali nani?

Fanye kazi kwa manani
Hamadi i kibindoni
Ukamtafute mwendani

Fi na huhu fi na yule
Umetujile uwele
Na yule ukamuole

Himila wakahimile
Na lije likulemele
Na wote wakikujile

Shahada umejitwaliya
hutaki kuutumiya
Kile cha kukufaiya

Kwona umejiachiya
Kidhani wawatumiya
Na wanachokutakiya

Usinifishe mveyeleo
Ukome kwanzia leo

Sitakwita te'niseme — Ishapita hii leo

Ukware si kuwa dume — Dume ni ajira
Wa itaha ndiye dume — Anakheshimu nafseo
Muungwana ja kimeme — Fikira nokwelezeo

Mradi unayo masikizi — Haya umenisikiya
Kazituwe nyendo hizi, — Ukawe wa kutuliya
Ukasuhubiye kazi, — Halafu itakufaiya

Nakoma zaidi s'ezi — Yametosha mekwambiya
Nimekuweko na juzi, — Miyaka menipitiya
Nimejizolea ujuzi, — Na ndiyo ha 'nakupa haya

Maswali

1. Fafanua sifa za shairi hili. **(alama 3)**
2. Kando na kigezo cha idadi ya mishororo, chambua bahari nyingine tatu za shairi hili. **(alama 3)**
3. Huku ukitolea mifano mwafaka, fafanua mambo mawili aliyofanya mshairi ili kukidhi mahitaji ya kiarudhi. **(alama 2)**
4. Andika ubeti wa nane kwa mtindo tutumbi. **(alama 3)**
5. Tambua mbinu zozote mbili za lugha zilizotumiwa na mshairi. **(alama 2)**
6. Eleza dhamira ya shairi hili. **(alama 1)**
7. Tambua nafsi-nenewa katika shairi hili. **(alama 1)**
8. Ni nini toni ya shairi hili? Eleza. **(alama 2)**
9. Eleza maana ya misamiati ifuatayo kama iliyotumika katika shairi hili. **(alama 2)**
   a) ghere
   b) sitaha

<u>SEHEMU YA D</u> - RIWAYA YA CHOZI LA HERI

6. "Msamehe ….., hakuna mja aliyekamilika."
   (a) Eleza muktadha wa dondoo hili. **(alama 4)**
   (b) Eleza umuhimu mnenewa katika dondoo hili. **(alama 4)**
   (c) Kwa kurejelea wahusika mbalimbali riwayani, thibitisha kuwa hakuna mja aliyekamilika. **(alama 12)**

7. Jadili jinsi mwandishi wa riwaya hii alivyofaulu kutumia mbinu ya kinaya na sadfa. **(alama 20)**

<u>SEHEMU YA E</u> - TUMBO LISILOSHIBA NA HADITHI NYINGINE

8. Safari ya elimu ni kama ua la waridi ambalo licha ya upendezaji wake, huzingirwa na miiba. Jadili adha za safari hii kwa hoja tano tano kutoka kwa kila mojawapo wa hadithi fupi zifuatazo: Mapenzi ya Kifaurongo, Mame Bakari, Mwalimu Mstaafu na Mtihani wa Maisha.

<u>MTIHANI 2</u>

MWIGO 2020/2021
Hati ya Kuhitimu Elimu ya Sekondari
102/1
KISWAHILI
INSHA

1. Wewe ni mwanahabari wa runinga tajika nchini. Matatizo ya kilimo katika Nchi yako yameshamiri kwa kiwango cha juu mno. Andika mahojiano baina

Yako na afisa wakilimo nchini, mkiangazia njia mwafaka za kutahia
Vizingiti hivyo.

2. Vijana ndio viongozi wa kesho kama wakinasihiwa kwa njia mwafaka; kwa muda wa miaka kumi vijana wamekumbwa na matatizo chungu nzima. Onyesha matatizo haya na jinsi yananvyoweza kutatuliwa.
3. Thibitisha ukweli wa methali‘ Mchumia juani hulia kivulini.’ Kwa kusimulia kisa cha kusisimua.
4. Tunga kisa cha kusisimua na kimalizike kwa … nahapo ndipo nilipong’amua kuwa maisha yangu yalikuwa hatarini.

102/2
KISWAHILI
LUGHA

---

1. <u>UFAHAMU[ALAMA 15]</u>

<u>Soma habari ifuatayo kisha ujibu maswali yanayofuata.</u>

Uchumi wa mapato na matumizi ya watu katika nchi Fulani.uchumi huu huhusisaha sekta mbali mbali kama vile utalii,kilimo,sanaa,miongoni mwa sekta nyingine muhiumu.ukuaji wa kiuchumi hutegemea mambo kadhaa ili kuzaa matunda.katika nchi zote ulimwenguni,sera za kisisasa huamua jinsi uchumi utakavyokuwa na kunawiri.kama siasa hazitilii maanani sera za ukuaji wa kiuchumi,basi mapato ya nchi hiyo hugubikwa katika wingu kubwaa la uchochole.

Nchini Kenya,kwa mfano,kuna ulinganifu mkubwa katika siasa na ukuaji wa kiuchumi.ukuaji wa kiuchumi hutegemea uteuzi wa maafisa wanaosimamia asasi muhimu sana katika usimamizi wa uchumi.asasi hizi ni kama vile wizara ya mipango ya kitaifa na ruwaza ya 2030,mamlaka ya ukusanyaji wa ushuru(KRA),benki kuu ya Kenya (CBK),na tume ya kupambana na ufisadi (KACC).usimamizi wa asasi hizi huwa mhimu sana katika kuamua hatima ya uchumi na nchi hii.

Katika mwezi wa juni kila mwaka,waziri wa fedha husoma bajeti kwa wabunge.katika maelezo yake dhana iitwayo nakisi ya bajeti hujitokeza.kabla ya bajeti kuandaliwa,wizara ya mipango huandaa hati iitwayo usoroveya wa kiuchumi.baada ya usomwa bajeti,ni jukumu la wabunge kupitisha mswada wa kifedha unaohusisha wizara zote au kuutupilia mbali.jukumu hili linafaa kutekelezwa kufikia tarehe 31 oktoba ya kila mwka kulingana na sheria.

Wakati huo afisa anayejulikana kama mhasibu mkuu wa serikalli na jukumu la kuchunguza na kutathimini matumizi ya fedha ya wizara mbalimbali na kutoa ripoti yake kwa kamati ya uhasibu wa umma bungeni(PAC).kamati hii hutoa mapendekezo yake kwa mkuu wa sheria na pia kwa tume ya kupambanma naufisadi ili haki iweze kutekelezwa mahakamani iwapo dosari za kifedha zimefanyika.

Benki kuu ya Kenya kupitia kwa gavana wake huwa na jukumu la kutoa ushauri kwa serikali kuhusu usimamizi wa kifedha,kuchunguza nguvu za shilingi ya Kenya dhidi ya sarafu za kigeni,kutoa sarafu za Kenya kwa umma na usimamizi wa benki zote nchini miongoni mwa majukumu mengine.

Kwa upande mwingine,mamlaka ya ukusanyaji ushuru nchini huwa na jukumu la kuhakikisha kuwa malengo ya ushuru yamefikiwa na pia kuhakikisha kuwa hakuna mtu binafsi au kampuni yoyote inayokwepa kulipa ushuru.iwapo kuna udanganyifu wowote,basi swala hili linafaa kuangaliwa na mahakama zetu na haki kutekelezwa.

Ka jumla,sisi kama wananchi tunafaa kusaidia asasi hizi zote kufikia malengo yake ili tupate ukuaji wa kiuchumi utakaofaidi watu wote.jambo hili litahakikisha kuwa pengo lililo kati ya walalahai na walalahoi limezibwa.sisis kama wananchi,tunafaa kuonyesha uzalendo wetu kwa nchi yetu kwa kulipa ushuru inavyotakina,tukifuata mwito kuwa KULIPA USHURU NI KUJITEGEMEA.mwisho tusiadie viongozi wetu katika kuendeleza sera mwafakla za kiuchumi ili nchi yetu ipige hatua kubwa katika ukuaji wa kiuchumi.iwapo afisa yeyote atatuhumiwa kushiriki katika kashfa yoyote ya kuhujumu nidhamu ya kifedha,basi anafaa kukabiliwa vilivyo kisheria bila kujali hadhi yake ya kijamii au kisiasa.

<u>Maswali</u>

a) Ipe habari hii kichwa mwafaka (alm1)
b) Uchumi ni nini) (alama 1)
c) Benki kuu ya Kenya ina majukumu yapi? (alama2)
d) Mhasibu mkuu ana dhima gani serikalini? (alama1)
e) Pendekeza hatua mbili za kufufua uchumi (alama 2)

f) Ufisadi umehujumu vipi ukuaji wa kiuchumi? (alama 3
g) Eleza maneno yafuatayo kama kama yalivyotumika katika ufahamu
   I. Nakisi ya bajeti (alama 1)
   II. Usoroveya wa kiuchumi (alama1)
   III. Bajeti (alama 1)
   IV. Hatima (alama 1)
   V. Walalahai na walalahoi (alama 1)

2. UFUPISHO[ALAMA 15]

Soma makala yafuatayo kisha ujibu maswali

HAKI ZA MKENYA KIKATIBA

Kumnyima mtu nafasi na kufanya mikutano popote ni kinyume cha sheria za Kenya hasa zinavyopatoikana katika katiba.kila mwnanch ana haki ya kutangamana na uhuru kuhudhuria mikutano yoyote.

Ningetaka kurejelea baadhi ya haki hizi ili ziweze kueleweka na wakenya wengi.itauwa kwamba sheria ya haki za binadamu inamhakikishia mtu haki na uhuru bila khusisha kabila,makazi maoni ya kisiasa,imani ya sisa,rangi au jinsia yake(mke au mume).haki zinazolinda katiba ya Kenya ni nyingi.

Katuiba ya Kenya inasema kuwa kila mtu ana haki kuwa hai na hakuna mtu anaeza kupoteza uhai wake makusudi,isipokuwa katika utekelezaji wa hukumu ya kifo iliyopitishwa na mahakma.

Hata hivyo,kuuwa kwa mtu yeyote hakuchukuliwi kuwa uvunjaji wa haki za kimsingi ni:katika kujitetea au katika kutetea mali,au:wakati wa kutiwa nguvuni kisheria,kuzuiwa aliyezuiliwa kisheria kutoroka au katika kukomesha ghasia,maasai au mgomo,au:ili kuzuia mtu ana uhalifu,au:katika tukio la vitu vilivyotangzwa kisheria,hata mwizi sugu sugu analindwa na katiba na haki zake zote.

Kitu cha kusikitisha ni kwamba wananchi wengi hawana imani na Mahakam zetu,na kwamba hujichukulia sheria mikononi pindi wanapokumbana na wezi.hapo ndipo hutokea kitendo cha hawa wananchi wenye hamasa na wezi huopigwa na kuuawa popo hapo.

Uwezekano wa kumuuumiza mtu asiyekuwa na hatia ni wa kweli.aghalabu,raia wapiti njia huchukuliwa kama wezi n ahuweza kuumia bure bilashi.

Haki nyingine inayolindwa na katiba ni haki ya uhuru wa mtu binafsi.hii ina maaana ya uhuru wa mtu kutofungwa jela au kutiwa kizuizini bila sababau yoyote.mtu anapokamatwa au kuzuiwa mujibu wa sheria,hapo mtu huyo ananyang'anywa haki hii.

Kwa mujibu wa sheria,mtu hatatiwa nguvuni au kuzuiliwa isipokuwa:kupitia utekelezaji hu au amri ya utekelezaji wa hukumu au amri iliyotolewa kwake kwa mujibu wa amri ya mahakama kwa madhumuni ya kupelekwa jela ya mahakama au kisheria,au:kukiwa na tuhuma ya kutosha kwa ametenda au alikuwa karibu kutenda kosa la uhalifu.

Kadhalika,mtu hukamatwa au kuzuiliwa akiwa mwenye umri wa miaka chini ya 18 kwa madhumuni kumpeleka shuleni,au:kwa madhumuni ya kuzuia usambazaji wa ugonjwa wa kuambukiza au kuml na kumtibu mtu ambaye ana sababu ya kutosha la uhalifu.

Atashikwa pia akiwa ni mraibu wa dawa za kulevya au pombe,au mzururaji asiyekuwa mahali maaalumu pa kuishi au katika kumzuia kuingia Kenya kinyume cha sheria au katika kutekeleza amri ya kumfukuza,kumrudisha kwao ili afikishwe mahakamani au kumwondoa nchini Kenya.

Mtu aliyetiwa nguvuni au kuzuiliwa lazima ajulishwe upesi iwezekanavyo sababu ya hatua hiyo.katiba inatoa uhakika wa kesi kuendeshwa haraka,haki ya kuwasiliana na mahakimu na haki ya dhamana.

Kwa bahati mbay,tunajua hii huvunjwa panapotumika sheria zinazokandamiza.mara kwa mara tumesikia wananchi wengi hutiwa nguvuni na kuzuiliwa kwa muda mrefu bila kufikiswa mahakamani.

Mbinu mojawapo itumikayo ni kuwahamisha washukiwa kutoka kitua kimoja ch apolisi hadi kingine.kitendo hiki ni kinyume kabisa na katiba.

Isitoshe,tunajua polisi wameweza kuwafungia watu na kuwatesa kwa muda mrefu.mtu aliyeshikwa ili aletwe mahakamani au kwa sababu kuna tuhuma tosha ya kuwa ametenda au alikuwa karibu utenda kosa la uhalifu ni lazima afikishwe mahakamani upesi iwezekanavyo katika muda wa saa 24 tangu anaswe au katika muda wa siku 14 tangu atiwe nguvuni,endapo amekamatwa kutokana na tuhuma tosha ya kuwa ametenda au alikuwa karibu kutenda kosa la uharifu,uuuaji au wizi wa kutumia nguvu.

Maswali.

a) Eleza haki zinazorejelewa katika taarifa hii (maneno 25-35)

b. Eleza sababu zinazofanya haki ya mtu kukiukwa(maneno 50-55)
(alama 7+1mtiririko)

3.MATUMIZI YA LUGHA [ALAMA 40]

a. Bainisha mofimu katika neno lifuatalo (alama 2)
Zisizosukika

b. Tambua aina za vitenzi katika sentensi hii kwa kuvipigia mstari (alama 2)
Sisi tulikwisha kutambua alikuwa na nia mbaya yeye ndiye mwizi.

c., Andika vinyume vya maneno yaliypigiwa mstari(alam 2)

i) **Alipofika nilimlaki**

---

ii) **Aliponiona alitabasamu**
---

d.Bainisha vishazi huru na vishazi vitegemezi katika sentensi ifuatayo.[alama 2]
Hurafa ni hadithi zenye wahusika wanyama na visasili huhusu chanzo cha jambo Fulani.

---

e.Bainisha virai katika sentensi (alama 1)
Metobo alimtaka kulipa deni lote.
---

f. Andika katika usemi wa taarifa.(alama 3)
"Vileo havipaswi kupewa matangazo ya kuvutia,"akasema hatibu

---

g.unda nomino kutokana na vitenzi vifuatavyo(alama 1)
a)punga

---

b)tunza

h.Changanua sentensi ifuatayo kwa kielezo cha visanduku.[alama 3]
Mwalimu aliyepanda mbegu amevuna mazao mengi.

---

i.Tunga sentensi sahihi katika kauli ya kufanyia (al 2)
i)-fa-

---

ii)-cha-

---

j.Andika kwa umoja.[alama2]
Uovu waliotuonyesha hautasahaulika

---

k. Kanusha sentensi ifuatayo.[alama 2]
Kuchora kwake kulitunufaisha

---

l. Geuza sentensi ifuatayo ukitumia 'O' rejeshi katika hali ya mazoea.[alama2]
Jino ambalo lilingolewa liliota tena.

---

m.Andika wingi wa sentensi hii katika hali ya ukubwa.[alama 2]
Kigoma chake kilipigwa hadi kikapasuka.

---

o.Eleza matumizi ya kiungo –ki-katika sentensi ifuatayo(al 1)
Lydia amekuwa akisoma vitabu hivi tangu asubuhi.

---

p.Andika kisawe kimoja kwa neno ulilopewa(al 1)
i)nikahi

---

q.Tunga methali moja kutokana na taarifa ifiuatayo:-[alama 2]
Mtoto akidekezwa sana tabia yake itakua mbaya akiwa mtu mzima.

---

r.Eleza maana mbili katika neno lifuatalo(al 1)
Furuka

---

s.Unda majina mawili kutokana na vivumishi ulivyopewa(al 2)

i)jahili

---

ii)cheshi

---

t.Akifisha kifungu hiki;-(ala 4)

Mungu wangu ona umelitia doa shati langu jeupe metobo alifoka.

---

u.Tofautisha katika ya sentensi hizi.[alama 3]

i)yambwa tendewa

---

ii)yambwa tendwa

ISIMU JAMII(ALAMA 10)

a. Eleza maana ya usanifishaji wa lugha ya kiswahili(alama 2)
b. Taja na ueleze matatizo yanayoikumba lugha ya Kiswahili(al 4)
c. Tofautisha kati ya lugha ya kimataifa na lugha ya taifa. (alama 4)

102/3
KISWAHILI
Karatasi ya 3
FASIHI

SEHUMU YA A

TAMTHILIA: KIGOGO

(Pauline Kea)

1. "Ni laghai siwaamini. Wanasema wanakwenda huku na mara…"
   a) Eleza muktadha wa dondoo hili. (Alama 4)
   b) Eleza mbinu ya lugha iliyotumiwa katika dondoo hili. (Alama 2)
   c) Eleza sifa na umuhimu wa mzungumzaji. (Alama 6)
   d) Fafanua jinsi wanaorejelewa na mzungumzaji walivyo laghai. (Alama 10)

SEHEMU YA B

RIWAYA: CHOZI LA HERI

(Assumpta K. Matei)

Jibu swali la ***Pili*** au la ***Tatu***

2. "Watu husema kuwa binadamu hawawi sawa ila kifoni…"

   a) Eleza muktadha wa maneno haya. (alalama 4)

   b) Tambua mbinu moja ya lugha iliyotumiwa katika dondoo hili. (alama 2)

   c) Eleza sifa na umuhimu wa mzungumzaji wa maneno haya. (alama 6)

   d) Thibitisha kuwa hakuna usawa baina ya wanadamu. (alama 8)

Au

3. Jadili nafasi ya sehemu zifuatazo katika riwaya ya Chozi la Hari:
   (a) Hotuba (alama 10)
   (b) Uozo katika jamii (alama 10)

SEHEMU YA C

HADITHI FUPI: TUMBO LISILOSHIBA NA HADITHI NYINGINE

(Alifa Chokocho na Dumu Kayanda- Wahariri)

Jibu swali la ***Nne*** ama la ***Tano***

NDOTO YA MASHAKA

4. "Sasa nimechoka mja. Nimechoka hata naradua kufa kuliko kuishi."
   (a) Eleza muktadha wa dondoo hili. (alama 4)
   (b) Taja mbinu mbili za lugha katika dondoo hili. (alama 4)
   (c) Mzungumzaji alikuwa na haki ya kuradua kufa. Thibitisha. (alama 12)

Au

5. Ukirejelea hadithi zozote nne katika diwani ya Tumbo Lisiloshiba na Hadithi Nyingine, eleza jinsi maudhui ya Mapenzi na ndoa yanavyojitokeza (alama 20)

SEHEMU YA D

USHAIRI

Jibu swali la sita ama la saba

6. Soma shairi lifuatalo kasha ujibu masuali

Naogopa, kukupa wangu mtima, sitaki mie nilie
Naogopa, kutoa yangu kalima, eti wewe utulie
Naogopa, ninashindwa kusimama, wewe pete unitie
Naogopa, wanaume wanauma, ja panya wapulizie.

Naogopa, kwita wako mama mama, nami anikaripie
Naogopa, sipendi nyingi dhuluma, za wanaume nilie
Naogopa, kushinda nimeinama, goti mume nipigie

Naogopa, za mkemwenza hujuma, matusi anipatie.

Naogopa, uchungu ukiniuma, mwana nikakuzalie
Naogopa, kupigwa kama ngoma, ndiposa nikatulie
Naogopa, kila kitu kunisoma, ndo hela unipatie
Naogopa, kuitwa mwizi wa sima, ila nikuandalie.

Naogopa, dadazo kuwaandama, udaku wakanitie
Naogopa, kuuleta uhasama, mimi mnipiganie
Naogopa, koritini kusimama, mali tukashindanie
Naogopa, kumwaga wenu mtama, kuku niwamiminie,

Naogopa, naogopa ninasema, yabidi uvumilie
Naogopa, nawe babu kusimama, eti ndoa niingie
Naogopa, ndoto zangu kuzizima, hili doa nijitie
Naogopa, taa yangu kuzima, mwingine jitafutie.

(Meja S. Bukachi- Uketo wa Ushairi uk 24)

MASWALI

a) Lipe shairi hili anwani mwafaka. (Alama 1)
b) Eleza dhamira ya mtunzi wa shairi hili. (Alama 1)
c) Nani nafsi nenewa katika shairi hili? (Alama 1)
d) Taja tamathali za lugha zilizotumika katika shairi hili. (Alama 2)
e) Fafanua uhuru wa ushairi alioutumia malenga. (Alama 2)
f) Weka shairi hili katika bahari mbalimbali. (Alama 3)
g) Andika ubeti wa tatu kwa lugha nathari. (Alama 4)
h) Kwa nini nafsi neni anasita kuchukua hatua? (alama 4)
i) Vifungu vifuatavyo vina maana gani katika shairi? (alama 2)
    i. Taa yangu kuzizima
    ii. Dhuluma

Au

7. Soma shairi lifuatalo kisha ujibu maswali

Ee mpwa wangu,
Kwetu hakuna muoga,
Uoga ukikufikia, huenda ni wa akina mamayo,
Fahali tulichinja ili uwe mwanamume,
Eewe mpwa wangu, kisu kikali ajabu!
Iwapo utatingisha kichwa,
Uhamie kwa wasiotahiri.

Wanaume wa mbari yetu,
Si waoga wa kisu,
Wao hukatwa kuanzia macheo hadi machweo,
Wewe ndiye wa kwanza,
Iwapo utashindwa,

Wasichana wote,
Watakucheka,
Ubaki msununu,
Simama jiwe liwe juu,
Ndege zote ziangamie.

Simu nimeipokea,
Ngariba alilala jikoni,
Visu ametia makali,
Wewe ndiye wangojewa,
Hadharani utasimama,
Macho yote yawe kwako,
Iwapo haustahimili kisu,
Jiuzulu sasa mpwa wangu,
Hakika sasa mpwa wangu,
Hakika tutakusamehe, mwaka kesho unakuja.

Asubuhi ndio hii,
Mama mtoto aamushwe,
Upweke ni uvundo,
Iwapo utatikisa kichwa,
Iwapo wewe ni mume,
Kabiliana na kisu kikali,
Hakika ni kikali!

Kweli ni kikali!
Wengi wasema ni kikali!
Fika huko uone ukali!
Mbuzi utapata,
Na hata shamba la mahindi,
Simama imara,
Usiende kwa wasiotahiri

Maswali

(a) Hili ni shairi la aina gani? Thibitisha. (alama 2)

(b) Ni nani anayeimba shairi hili na analiimba kwa nani ? (alama 2)

(c) Toa ithibati kwenye shairi hili kuthibitisha kuwa msimulizi ana taasubi ya kiume (alama 2)

(d) Taja kwa kutolea mifano mbinu zozote nne za uandishi katika shairi hili (alama 4)

(e) Taja shughuli zozote **mbili** za kiuchumi za jamii inayorejelewa katika shairi hili (alama 2)

(f) Eleza kwa mifano, uhuru wa kishairi katika shairi hili (alama 4)

(g) Msamiati ufuatao umetumika kwa maana gani katika shairi hili? (alama 4)

(i) Mbari

(ii) Msununu
(iii) Ngariba
(iv) Uvundo

SEHEMU YA E

FASIHI SIMULIZI

Soma utungo ufatao kisha ujibu maswali

Ikiwa kweli wewe ni mkazamwanangu,
Nami ndiye niliompa uhai mwana unoringia,
Anokufanya upite ukinitemea mate,
Chakula kuninyima, wajukuu kunikataza ushirika,
Miungu na waone chozi langu, wasikie kilio changu,
Mizimu na waone uchungu wangu,
Radhi zao wasiwahi kukupa,
Laana wakumiminie,
Uje kulizwa mara mia na wanao,
Usiwahi kufurahia hata siku moja pato lao,
Watalokupa likuletee simanzi badala ya furaha,
Wakazawanao wasikuuguze katika utu uzima wako!
(Kutoka: Assumpta K. Matei- Fani ya Fasihi Simulizi, uk 145)

Maswali

(a) Tambua kipera hiki cha fasihi simulizi (alama 2)
(b) Jinsia ya nafsi neni ni gani? (alama 2)
(c) Eleza sifa zozote sita za kipera hiki cha fasihi simulizi. (alama 6)
(d) Fafanua umuhimu wa kipera ulichokitaja hapo juu katika jamii. (alama 4)
(e) Fafanua njia sita jinsi jamii ya kisasa inavyojaribu kuendeleza fasihi simulizi. (alama 6)

MTIHANI 3

MWIGO 2020/2021
Hati ya Kuhitimu Elimu ya Sekondari
102/1
KISWAHILI
INSHA

1. Umepata tangazo la nafasi ya kazi ya uhariri katika shirika la uchapishaji vitabu vya fasihi andishi kwenye gazeti la Taifa Leo.
   Andika barua ya kuomba nafasi hii na uiambatanishe na wasifu kazi wako kwa maelezo zaidi.

2. Jukumu la kuzuia msambao wa virusi vya korona ni la mtu binafsi. Jadili.

3. Andika insha itakyothibitisha ukweli wa methali
   Mchelea mwana kulia, hulia mwenyewe.
4. Anza kwa.
   Mwanangu, dunia imebadilika pakubwa lakini chunga mabadiliko hayo yasikuzuzue….

KARATASI YA PILI

102/2
KISWAHILI

LUGHA

Soma makala yafuatayo kisha ujibu maswali.

1. UFAHAMU (Alama 15)

Huku ulimwengu unapoingia ya katika teknologia ya tarakilishi na sera ya utandaridhi, ukweli wa mambo ni kuwa akina mama wamezinduka. Suala la usawa wa kijinsia limeanza kushamiri kote duniani na ole wake mwanamume yeyote ambaye hajawa tayari kutembea na majira. Lakini hebu tuchunguze jambo hili kwa makini zaidi.

Usawa wa jinsia ni nini? Usawa wa kijinsia ni usawa wa binadamu wote; wawe wake au waume. Usawa huu unapaswa kudhihirika katika kugawa nafasi za kazi, utoaji wa elimu, nafasi za uongozi na Nyanja zinginezo zozote za maisha.

Ubaguzi wa aina yoyote ile hasa dhidi ya mwanamke ni jambo linalokabiliwa na vita vikali sana ulimwenguni kote.

Dahari na dahari, hasa katika jamii za kiafrika kumekuwa na imani isiyotingizika kuwa mwanamke ni kiumbe duni akilinganishwa na mwanaume. Kwa hivyo mwanamke amekuwa akifanyiwa kila aina ya dhuluma ikiwepo kupigwa, kutukanwa, kudharauliwa, kunyimwa haki zake, kunyimwa heshima na mambo kama hayo, lakini je, ni kweli kuwa mwanamke ni kiumbe duni asiyefaa kutendewa haki?

Tukichunguza jamii kwa makini tunaweza kuona mara moja kuwa hivyo ni imani potovu isiyo na mashiko yoyote. Ukimulika familia yoyote ile iliyopiga hatua kimaendeleo, uwezekano mkubwa ni kuwa mume na mke wa familia inayohusika wana ushirikiano mkubwa. Mume anamthamini mke wake na hadiriki kufanya maamuzi muhimu yanayoweza kuathiri maendeleo ya familia bila kumhusisha mke. Mume kama huyo huketi na mkewe, wakishauriana na kufikia uamuzi bora.

Tukitoka katika muktadha wa kifamilia na kumulika ulimwengu wa kazi iwe ni katika afisi za serikali au kwenye makampuni binafsi, ukwerli ni kwamba kiongozi yeyote yule aliyefaulu katika usimamizi wake mara nyingi huwa na mke nyumbani ambaye wanashauiriana kila uchao kuhusu kazi anayofanya hata kama mke hafanyi kazi mahali pale. Hisia na mawaidha anayotoa mke kwa mume wake ni tunu na huenda asiyapate kwingineko kokote hata katika vitabu vya kupigiwa mifano. Hii ni mojawapo ya sababu ambayo huwafanya viongozi wa nchi mbalimbali kupenda sana kuwatambulisha wake na familia zao waziwazi kwa vile wanajua kuwa jamii inathamini sana msingi wa jamii. Kiongozi ambaye hana mke au familia au yule ambaye hana mke wake hatambuliki, hutiwa mashaka na jamii hata kama ni kiongozi aliye na azma ya kushikilia kazi ngumu ya kuongoza umma.

Tukirudi nyuma kidogo na kupiga darubini mataifa ya mbali, tunaweza kuwaona wanawake mashuhuri walio uongozini ambao hadi waleo unapigiwa mfano. Wanawake mashuhuri waliotoa uongozini ambao hadi wa leo unapigiwa mfano. Wanawake hao walisimamia mojawapo ya mataifa yenye uwezo na ushawishi mkubwa Zaidi duniani. Ingawa wengi wao sasa wameng'atuka, uongozi wao bado unakumbukwa hata baada ya miaka mingi ya wao kuamua kupumzika ,mfano ni kama :Bi Bandranaike wa Sri lanka, Golda Meir wa Israel na wengine wengi katika mataifa kama Indonesia, Ufilipino, Bangladesh, Pakistani na kwingineko. Katika kufikia tamati, tunapozungumza kuhusu jinsia, hatuna budi kugusia kitafsili masuala nyeti. Kwanza,imani ya kushikilia kikiki tamaduni zisizofaa, ni jambo linalofaa kuchunguzwa kwa makini. Kwa mfano, kuna badhi ya jamii ambazo humlazimu mke kurithiwa baada ya kifo cha mumewe. Vile vile baadhi ya jamiii za kiafrika zinanshikilia kuwa mwanamke hana haki ya kurithi. Kutokana na Imani hii, wanawake wengi huishi maisha ya taabu baada ya kutengana na waume zao kwa vile hawana haki ya kurithi chochote kutoka kwa wazazi wao hata kama wazazi hao wana mali nyingi kupindukia. Mali ya wazazi ni haki ya watoto wa kiume wala si watoto wa kike! Hili ni jambo la kusikitisha mno.

Isitoshe, wanawake hukumbukwa na kizingiti kingine wanapojaribu kumiliki mali ya waumezao baada ya waume hao kukata kamba .sababu ni kuwa,baada ya hao wenda zao kuwekwa kaburini, vita vya umiliki wa mali huanza mara moja na mwishowe yule mke maskini hujikuta hana hata mahali pa kulala sembuse mali waliyochuma na mali yake yote kunyakuliwa na aila ya mumewe . Jambo hili linaonyesha namna tulivyoachwa nyuma na uhalisia wa mambo. Ni lazima jamii izuinduke na itoke kwenye kiza hiki chenye maki nzito.

MASWALI

a. Ina maana gani kusema kuwa wanaume hawana budi "kutembea na majira" (alama 2)

b. Kabla ya uzinduzi huu kuhusu usawa wa jinsia, wanawake wamekuwa wakitendewa dhuluma za kila aina. Taja tatu. (alama 3)

c. Je, ni kwa nini viongozi wengi hupenda kujitambulisha na familia zao? alama 2)

d. Je, unaamini kuwa hisi na mawaidha anayatoa mke wa mume wake ni tunu na huenda yasipatikane kwingineko? Fafanua alama 2)
e. Je, licha ya kunyimwa haki yake ya kujiamulia, ni matatizi yapi mengine yanayoweza kumkumba mke anayelazimishwa kurithiwa? (alama 3)
f. Eleza maana ya maneno yafuatayo jinsi yalivyotumiwa katika hali muktadha.
(alama 3)
Kushamiri

Hulka
Azma

---

2. MUHTASARI

Soma kifungu hiki kisha ujibu maswali yafuatayo.

Idadi kubwa ya wanafunzi huingiwa na wasiwasi wakaribiapo kufanya mtihani kwa sababu mbalimbali, kubwa likiwa ni hofu kwa jinsi ambavyo watafanya katika mtihani huo. Asilani mambo hayafai kuwa hivyo. Wataalamu wa masuala ya saikolojia na wale wa elimu wanashauri kuwa mtahiniwa anafaaa kupata muda mwingi wa mapumziko wakati anapokaribia kufanya mtihani ili aweze kuituliza akili asije akapatwa na mzongo wa akili.

Moja katika mashauri ni kuwa mtahiniwa anafaa kupata usingizi wa kutosha wakati akijiandaa na pia wakati akifanya mtihani. Hii ni kwa sababu mtihani wa mwisho si tofauti na mitihani mingine ambayo mtahiniwa amekuwa akifanya, pamoja na kuwa ni maswali ya jumla tu kutoka viwango vyote vya masomo. Hivyo basi, mtihani unapokaribia, mtahiniwa anafaa kudurusu na kufanya majaribio mbalimbali ya mtihani pamoja na kujikumbusha yale aliyofunzwa na mwalimu wake. Wale asimdunishe au kumdharau mwalimu hata kama stadi zake za kufundisha kazikumsisimua – alikupa kito cha thamani kitakachokufaa kama silaha wakati wa mtihani.

Mtihani unapokaribia, mtahiniwa anafaa kuwa amekwisha kutambua udhaifu wake na kutia bidii kuudhibiti kupitia udurusu, mijadala na mashauriano. Kumbuka kuwa bidii haiui ila hulipa. Hivyo basi, kila unaposhirikisha bidii na ujasiri wa wako na kuimarisha uelewe wako wa somo, na hatimaye ukaboresha matokeo katika somo hilo. Vilevile, kujadili au kufafanua mada unayoielewa vyema kwa m wenzio aiyeielewa kutakuwezesha kuielewa hata Zaidi na hivyo kuimarisha uwezo wako wa kuzoa alama nyingi katika mtihani endapo swali litatoka katika mada hiyo.

Pamoja na hayo, mtahiniwa anafaa kujihadhari na majuto ya kufanya kile ambacho hakupaswa kufanya. Anaweza kuhakikisha hili kwa kuyapitia maswali kwa makini Zaidi, na kuyatafakaria, kuyapangia na kuaandikia majibu sawasawa kasha kuyasoma tena majibu yake ili kuwa na uhakika kwamba hajapotoka.

Ikiwezekana (kwa sababu ya tofauti za kimapato na uwezo wa wazazi au walezi) mtahhiniwa anafaa kula visuri kabla kuenda kufanya mtihani. Vilevile, anapaswa kufika katika chumba cha mtihani kwa wakati unaofaa – mapema kabla ya muda wa kuanza kwa mtihani – na ahakikishe amebeba kila kifaa atakachokihitaji katika mtihani huo.

Ikiwa utashindwa kujibu swali Fulani, usipotezee muda mwingi. Baadala yake, enelea na swali linalofuatia kasha ulirejelee swali lile lililokutatiza baadaye ukishamaliza maswali yale mengine. Usipoteze muda kutafuta jibu ambalo huna kwa wakati huo. Juu ya yote, usidhubutu kuifanya hila katika mtihani kwa kuwa kitendo kama hicho kitasababisha matokeo yako kufutiliwa mbali, nayo bidii yako ya miaka mine itakuwa imeishia gizani, ukasalia kujuta.

Maswali.

a) Tumia maneno 60 kueleza ujumbe ulio katika aya mbili za mwanzo. (alama 6)
b) Mwandishi anatoa ushauri gani kwa mtahiniwa katika aya ya tatu hadi ya mwisho? Eleza kwa maneno 100 (alama 9)

SEHEMU C - MATUMIZI YA LUGHA.

a) Eleza ufauti ya kimsingi iliyopo kati ya irabu na konsonanti. (ala2)

b) Taja sifa tatu bainifu za irabu /O/ (ala 3)

c) Andika maneno yenye muundo ufuatao

i) KKKIKI

_____

_____

ii) KKIKI

_____

_____(ala2)

d) Andika tungo ya neno moja yenye viambishi vifuatavyo.

i) Nafsi

_____

ii) Njeo

_____

iii) Kirejeshi

_____

iv) Shamirisho

_____

v) Mzizi

_____

vi) Kauli ya kufanyiza

_____

vii) Kiishio _____ (ala3)

e) Andika vitenzi vifuatavyo katika hali ya kutendeana. (ala2)

i) –la

_____

ii) – nywa

---

f) Andika sentensi ifuayo kulingana na maagizo. (ala2)

Maagizo

Mhalifu alisamehewa kwa sababu alinyenyekea .

Geuza maneno yaliyopigiwa mstari kuwa nomino.

_____

_____

g) Andika kwa wingi

Kelele ya amchaye Mungu ni baraka.

_____

_____(ala1)

h) Tambua aina ya vishazi katika sentensi hii

Utazawadiwa ukicheza vizuri.

_____

_____ (ala2)

i) Tofautisha matumizi yapo katika sentensi hizi. (ala2)

1. Alipomwona alimhoji.
2. Amwonapo humhoji

_____

_____

j) Bainisha aina za virai vilivyopigiwa mistari. (ala2)

Ubaguzi wa kijinsia umekashifiwa mno na viongozi wenye msimamo thabiti mno.

_____

_____

_____

k) Unda nomino kutokana na vitenzi (ala2)

1. Jaribu

   _____

2. Chuma

   _____

l) Eleza matumizi ya 'na' katika sentensi
Wageni <u>na</u> wenyeji walikimbili<u>ana</u>

_____

_____ (ala 2)

m) Andika katika msemo wa taarifa. (ala3)
"Nitakuarifu nikimwona" Maria alisema

_____

_____

n) Eleza maana mbili za sentensi (ala2)
Tuliitwa na Juma

---

o) Tumia "0" rejeshi katika sentensi ifuatayo
Mtu ambaye hutupa tope hujichafua mwenyewe.

_____

_____(ala 2)

p) Tumia visawe vya maneno yaliyopigiwa mstari kuandika tena sentensi ifuatayo.
<u>Ukuta</u> umemwuumiza <u>mvulana</u> alipokuwa <u>akiuparaga.</u>

_____

_____

_____ (ala3)

q) Changanua sentensi kwa njia ya jedwali.
Ouma alianguka mtihani ila Kamau alifuzu vizuri.

ISIMUJAMII

Mtu 1: Wewe njoo hapa (kwa sauti kubwa) fanya upesi.
Mtu II : (anakimbia mbio) Naja Sir
Mtu I : (anamtazama) unajifanya mwelevu?
Mu II : Hapana Sir……eh…..afande
Mtu I : Jina
Mtu II : Samwel Kioko
Mtu I : (Huku akiandika) Lete kitambulisho
Mtu II : Sina hapa sir
Mtu I : Huna kitambulisho? Utafanyiwa booking vipi?
Mtu II : Naomba
Mtu I : Naomba ! naomba! Unaomba nini? Wazururaji kama nyinyi tunawajua. Mnajifanya hamjui kuna curfew. Mnajiponza, "zerikali saidia". Usiniharibie muda wangu (akiashiria) ingia ndani! Utakuwa mgeni wetu leo. Tutakukarimu chakula cha chumba.(anamsukuma ndani)

a) Bainisha sajili ya makala haya. (ala2)
b) Eleza sifa nne za sajili kwa kurejelea makala haya.(ala 8)

KARATASI YA TATU – 102/3
FASIHI
MUDA: 2 ½

1. **FASIHI SIMULIZI: SWALI LA LAZIMA**
   a) Miviga ni nini? Al.2
   b) Eleza sifa tano za miviga. Al.5
   c) Fafanua hasara tatu za miviga. Al.3
   d) Eleza changamoto tano ambazo mtafiti hukabiliana nazo anapokusanya data ya fasihi simulizi. Al.5
   e) Eleza majukumu ya wimbo katika hadithi. Al.5

TAMTHLIA: KIGOGO

2. **Tulipoanza safari hii matangazo yalikuwa bayana, dhahiri shahiri babu!**
   a) Eleza muktadha wa dondoo hili. Al.4
   b) Tambua mbinu za uandishi zilizotumika katika kifungu hiki. Al.4
   c) Eleza matatizo yanayokumba safari inayorejelewa. Al.12
3. **Tamthlia ya kigogo inazungumza kuhusu hali halisi katika mataifa mengi ya kiafrika. Jadili**. **Al.20**

4. **RIWAYA: CHOZI LA HERI**
   "**Alikumbuka jinsi rafiki yake……..alivyofishwa kwa njia hii. Akili yake ilimtambia kisa chenyewe kana kwamba inataka kumwonya (uk.120)**
   a) Fafanua muktadha wa dondoo hili. Al.4
   b) Bainisha tamathali mbili za usemi zinazojitokeza katika dondoo hili. Al.4
   c) Tathmini nafasi ya anayelengwa na kauli hii katika kuijenga riwaya hii. Al.12
5. a) Fafanua namna mbinu ya majazi ilivyotumiwa katika riwaya. Al.10
   b) Jadili maudhui ya nafasi ya vijana katika jamii ukirejelea riwaya ya Chozi la Heri. Al.10

6. **HADITHI FUPI: TUMBO LISILOSHIBA**
   a) Eleza ufaafu wa anwani mapenzi ya kifuaurongo kwa kurejelea mhusika Penina. Al.10
   b) Eleza nafasi ya elimu katika maisha ya wanajamii ukirejelea hadithi: Mtihani wa maisha. Al.10
7. a) **Mame Bakari**
   "**Una nini? Umeshtuka mwanangu! Unaogopa? Uaogopa nini?**
   a) Weka dondoo hili katika muktadha wake. Al.4
   b) Eleza sifa za mrejelewa. Al.6
   c) Tambua mbinu mbili za lugha zilizotumika katika dondoo. Al.2
   d) Eleza umuhimu wa msemaji. Al.4
   e) Tambua maudhui yanayojitokeza katika kifungu hiki. Al.1
   f) Fafanua maudhui katika swali la (e) kwa kurejelea hadithi nzima. Al.3

8. **USHAIRI**
   Soma shairi lifuatalo kasha ujibu maswali

   Alikwamba wako mama, kajifanya hupliiki,
   Kakuasa kila jema, ukawa ng'oo!Hutaki
   Sasa yamekusakama, popote hapashikiki,
   Uliyataka mwenyewe!

   Babayo lipokuonya, ukamwona ana chuki,
   Mambo ukaboronganya, kujifanya hushindiki,
   Sasa yamekunganya, kwa yeyote hupendeki,
   Uliyataka mwenyewe!

   Mazuri uliodhania, yamekuletea dhiki,
   Mishikeli miania, kwako ona haitoki
   Mwanzo ungekumbukia, ngekuwa huaziriki,
   Uliyataka mwenyewe!

Dunia nayo hadaa, kwa fukara na maliki,
Ulimwenguni shujaa, hilo kama hukumbuki,
Ya nini kuyashangaa? Elewa hayafutiki,
Uliyataka mwenyewe!

Mwenyewe umelichimba, la kukuzika handaki,
Ulijidhania samba, hutishiki na fataki,
Manchangu yamekukumba, hata neno hutamki,
Uliyataka mwenyewe!

Kwa mno ulijivuna, kwa mambo ukadiriki,
Na tena ukajiona, kwamba we mstahiki,
Ndugu umepatikana, mikanganyo huepuki,
Uliyataka mwenyewe!

MASWALI

a) Eleza dhamira ya shairi hili. Al.2

b) Tambua njia mbili anazotumia mtunzi wa shairi hili kusisitiza ujumbe wake.Al.2

c) Taja na utoe mifano ya aina zozote mbili za tamathali za usemi zilizotumika katika shairi.Al.4

d) Andika ubeti wa tatu katika lugha tutumbi. Al.4

e) Bainisha toni ya shairi hili. Al.2

f) **Kwa kutoa mfano mmoja mmoja, onyesha aina mbili za idhini ya kishairi katika shairi hili.** Al.4

g) Eleza maana ya maneno haya kama yalivyotumiwa katika shairi. Al.2

i) Mstahiki
ii) Hupuliki

MTIHANI 4

MWIGO 2020/2021
Hati ya Kuhitimu Elimu ya Sekondari
102/1
KISWAHILI
INSHA

1. SWALI LA LAZIMA
Andika barua kwa mhariri ukitoa mapendekezo jinsi ya kukabiliana na ukosefu wa usalama nchini Kenya.

2. "Ukosefu wa ajira ni tatizo sugu humu nchini." Pendekeza njia zinazoweza kutumiwa katika kubuni nafasi za kazi humu nchini.

3. Uzuri wa mkakasi ndani kipande cha mti.

4. Anza kwa:
Ilikuwa usiku wa maneno niliposikia mlipuko mkubwa, kwanza nilidhania ninaota lakini baada ya dakika chache nikazinduliwa na mayowe . . .

KISWAHILI
Karatasi ya Pili
(Ufahamu, ufupisho, Sarufi na matumizi ya lugha na Isimujamii)

1. UFAHAMU (ALAMA 15)
Soma kifungu kifuatacho kisha ujibu maswali yanayofuatia.

Kama kuna jambo ambalo limeiparaganya akili yamahuluki ni kuielewa dhana ya demokrasia. Kiumbe huyu heshi kuuliza mkururo wa maswali. Demokrasia ni nini hasa? Tunaweza kula demokrasia? Ni dude gani hili lina kichwa au mkia pekee yake? Je demokrasia inazuia njaa? Demokrasia ni himaya ya wasomi tu au vilevile ni haki ya mafalahi? Kwa muda mrefu kumekuwa na kinyang'anyiro kikubwa katika jamii ambacho azma na matokeo yake yamekuwa ya

kutatanisha. Baadhi ya watu wamejitokeza kama mchuzi wa ugali na kuzusha zahama ambazo si za kuyumkinika. Vichwa vya adinasi vikafyekwa kwa miundo na maparange na matumbo yakapasuliwa na kuapakaza utumbo na vijusi kila mahali. Shingo zikapigiwa vigingi na kukomewa ardhini. Demokrasia si mchezo wa lelemama. Ni sharti tujifunge vibwebwe tumwage damu na tufe ili tupate demokrasia ya kweli!" Mmoja wa mibabe wa demokrasia alinguruma kadamnasi ya umati huku ngoma za vita zikirindima." Hata Marekani na ulaya walimwaga damu. Mamilioni ya watu walipukutishwa na kimbunga cha demokrasia. Chini walilaliana kama Vimatu na tunutu. Hawa manafiki wanafikiri hatuwajui. Katu hatutakubali porojo zao. Wanatupikia majungu kisha wakatoweka. Kuna demokrasia ya Afrika na ile ya Ulaya' mkereketwa wa Uafrika akachanganua.

Demokrasia ya Afrika basi imefuata mkondo huu wa umwagikaji damu. Kila kukijiri uchaguzi zahama hutawala. Walio madarakani hawataki kubanduka. Hutafuta visababu vya kukwepa wimbi la ushinde. Demokrasia ni mchezo wa mizengwe tu ati. Hali hil imesababisha maafa makubwa, uharibifu mkubwa wa mali, majeraha, ukimbizi wa raia ndani na nje ya mataifa husika, dhuluma za kimapenzi dhidi ya wanawake, kuzagaa kwa magonjwa ainati, uhasama wa kikabila. Jambo la kusikitisha ni kwamba raia na viongozi hawaelekei kujifundisha chochote kutokana na hali. Huku mataifa mengi Ulayani na Asia yakikwea daraja moja baada ya nyingine kimaendeleo, Afrika imedumaa tu. Imesalia kuimba ule wimbo wake wa kutokea azali' Tutaendelea vipi na tunadhulimiwa na kaka wakubwa". Siasa ya demokrasia katika bara la Afrika ina tija kubwa hususan kwa wale wachache wanaofanikiwa kudhibiti nyenzo za kutia tonge kinywani. Ulitima wa umma husalia miradi hewa ya tabaka la viongozi ambayo hutumiwa kujinadi zamu nyingine ifikapo tena. Demokrasia ya kweli imo mikononi mwa umma pale utakapojikomboa kimawazo na kwa ujasiri kudai huduma bora, uajibikaji na kuheshimiwa kwa mkataba wa kijamii ulioasisiwa na Jean Jacques Rousseau.

Maswali

a) Binadamu amechanganyikiwa kwa njia ipi (alama 2)
b) Ni vipi Demokrasia ya kweli inaweza kufikiwa. (alama 2)
c) Kwa nini imesemekana kuwa 'Demokrasia ni mchezo wa mizengwe? (alama 2)
d) Ni athari gani hutokana na kinyang'a nyiro cha Demokrasia? (alama 4)
e) "Dhiki za raia zimesalia kuwa mradi-hewa wa wanasiasa" Eleza. (alama 2)
f) Fafanua maana ya maneno na mafungu yafuatayo jinsi yalivyotumika katika taarifa. (alama 3)
   i) Mafahali
   ii) wanatupikia mjungu
   iii) Ukarabati

2. UFUPISHO (ALAMA 15)

Soma taarifa ifuatayo kisha ujibu maswali yanayofuata.

Binadamu hupenda kujivika vilemba vingi mno.Tunapenda kuheshimiwa na kutukuzwa na kila mtu. Tunapenda kuombwa ushauri na wote ambao wanahitaji ushauri! Tunapenda kutambuliwa popote tuendapo.

Watu wengi hukataa kufanya jambo la halali kwa kuhofia kuitwa wajinga. Mfano mzuri ni pale ambapo mtu amekosea kidogo katika kutenda jambo; utaona kuwa mtu huyo anaona ugumu wa kuomba radhi au samahani ati kwa sababu ataonekana mjinga.

Je, ni mara ngapi mkurugenzi ameita mkutano na katika barua yake akatisha kuwaadhibu watakaochelewa na mwishowe ni yeye mwenyewe anayechelewa? Tena huwa haombi msamaha. Ataulaumu usingizi uliomchukua, au gari lililomleta.

Aghalabu tunapowakuza watoto wetu, tunawafunza maadili mema. Tunawahimiza wale wadogo kwamba ni vizuri kuomba radhi kwa wakubwa wako unapowakosea. Lakini kumbuka kwamba kukosea ni kwa binadamu wote. Mtu anaweza kukukosea kwa makusudi au kwa bahati mbaya. Kwa hivyo tunapaswa kufahamu kwamba, tunapofanya makosa ni lazima tuombe msamaha, iwe ni kwa wakubwa au kwa wadogo, ili kuondoa kero.

Waja wengi huogopa kusimama mbele za watu na kuwasilisha au kutenda jambo fulani. Kisa na maana, mtu hataki kutenda jambo fulani halafu akosee. Hajiamini na anaogopa kuwa huenda watu wakaona kasoro yake. Lakini kumbuka, kukosa njia ndiko kuijua.

Huenda ikawa watu wanajadili maswala ibuka kama vile ufisadi, kuavya mimba, matumizi ya dawa za kulevya, ukimwi, uzuiaji wa kizazi na kadhalika ... labda huyaungi mkono maoni ya watu wengine kwa sababu ya imani na maadili yako. Hata hivyo, hutaki kusimama ukatoa msimamo wako mbele za watu ingawa dhamiri yako imekwazika. Baadaye

utasikika ukiwalaumu watu wengine ilhali ulikataa kusimama na kutetea msimamo wako.

Wengi wetu hujichukua kuwa watu muhimu sana. Wanaona kuwa sherehe au mkutano wowote hauwezi kufaulu ikiwa wao hawako. Wanapokuwa kwenye hiyo mikutano wao hutaka watambuliwe. Hupenda majina yao yatajwe. Haya huwaridhisha, lakini swali ni je, kuwepo kwao ni muhimu kiasi hicho? Kumbuka kwamba mkutano ungeendelea vizuri bila kuwepo kwao. Kwa hivyo, tusiwe watu wa kutaka kutambuliwa kila tunapoenda mahali. Pia, tusilalamike ikiwa hatukuhusishwa katika jambo fulani.

Unaposhuhudia jambo fulani, kama wizi au ajali, usiwe na woga wa kutoa usaidizi kwa kutoa ushuhuda. Wengine hata huogopa kutoa usaidizi huo, hata kwa manusura wa ajali za barabarani, eti kwa sababu wanahofia kuitwa mahakamani kutoa ushuhuda. Kuna shida gani kuenda kusema yale uliyoyashuhudia bila kuongeza au kutoa chochote?

Maswali

a) Bila kupoteza maana, fupisha aya ya kwanza hadi ya nne (maneno 60) (alama 7)

b) Fupisha aya nne za mwisho. (maneno 50) (alama 8)

3. MATUMIZI YA LUGHA.

a) Taja sifa mbili bainifu za irabu /u/ (alama 2)

b) Tunga sentensi kwa kutumia kiwakilishi huru cha nafsi ya tatu umoja. (alama 2)

c) Andika umoja wa sentensi zifuatazo. (alama 2)
   i) Wakitaka tuwasamehe waje watuombe radhi kwa waliyotufanyia.
   ii) Yaliyosemekana ni kuwa yao yameharibiwa na binamuo

d) Yakinisha (alama 2)
   Hasikii la mwadhini wala la mteka maji msikitini.

e) Bainisha shamirisho kipozi na kitondo katika sentensi ifautayo. (alama 2)
   Mama alimpikia mwanawe chakula alichokitamani sana.

f) Tunga sentnesi moja yenye chagizo ya mahali na ya wakati. (alama 2)

g) Onyesha mfumo wa sauti katika tungo: Mtumbwini. (alama 2)

h) Tambua vipashio vya sarufi ya Kiswahili. (alama 1)

i) Huku ukitoa mfano, eleza mantiki inayopatikana katika kauli ya kutendua. (alama 2)

j) Taja matumizi manne ya kiambishi "ki". (alama 2)

k) Eleza maana mbili ya sentensi ifuatayo. (alama 2)
   Jambazi lilimwibia Okoth gari jipya.

l) Bainisha vishazi huru na vishazi tegemezi katika sentensi ifuatayo. (alama 2)
   Nitaenda maktabani ingawa ninaumwa na kichwa.

m) Andika katika kauli ya kutendesha (alama 1)
   Ile pombe aliyokunywa Chacha ilimfanya alewe.

n) Changanua kwa kutumia mtindo wa kielelezo matawi. (alama 4)
   Mtoto ambaye amefika ni ndugu yangu.

o) Andika kinyume cha sentensi ifautayo.
   Huzuni alisifu nduguye aliyekusanya takataka zote. (alama 2)

p) Tumia neno 'vibaya' kama:
   i) kivumishi
   ii) Kielezi

q) Tunga sentensi yenye kihuhishi cha 'a' - unganifu katika ngeli ya U - ZI. (alama 1)

r) Mbwa wetu amekatwa mkia. Geuza katika hali ya ukubwa. (alama 2)

s) Tunga sentensi moja kutofautisha maana ya maneno haya. (alama 1)
   Mkembe, mkebe

t) Weka shadda kwenye neno hili (alama 1)
   Kiswahili

u) Toa maneno mengine yenye maana sawa na haya:
   i) Izara
   ii) Anisi

v) Tumia ngali kutunga sentensi ili kuleta maana ya: (alama 2)
   i) Tendo katika hali ya kuendelea
   ii) Tendo kutoweza kufanyika kwa sababu ya wakati kupita

4. ISIMUJAMII (ALAMA 10)

Soma mazungumzo yafuatayo kisha ujibu maswali

Aziz: Ingia 46! Adams mbao Kenyatta, railways beba! 46 Adams mbao Kenyatta, railways!
Shiku: Namba nane ngapi?
Aziz: Mbao ingia, blue.
Shiku: Nina hashuu
Aziz: Blue Auntie
Shiku: Sina
Aziz: Ingia. 46 Adams mbao, Kenyatta railways gari bebabeba.
Ahendera: Mimi sinako shirini. Chukuako tu kumi.
Aziz: Dinga inakunywanga petrol mzee.
Ahendera: Kumi mingi.
Aziz: Haaya ingia twende. Driver imeshona twende.

Maswali

i) Eleza muktadha wa mazungumzo haya. (alama 4)
ii) Taja sifa **sita** za lugha ilivyotumika katika mazungumzo haya. (alama 6)

102/3
KISWAHILI
Karatasi ya 3
FASIHI 102/3
SWALI LA KWANZA, SWALI LA LAZIMA
SEHEMU YA A: USHAIRI- (Alama 20)

Niokoa muokozi, uniondolee mashaka
Kuyatukua siwezi, mjayo nimedhikika
Nimekitiri simanzi,ni katika kuudhika
Mja wako nasumbuka,nipate niyatakayo

Mja wako nasumbuka,nataka kwao afua
Nirehemu kwa haraka,nami nipate pumua
Naomba hisikitika,na mikono hiinua
Mtenda ndiwe moliwa,nipate niyatakayo

Mtenda ndiwe moliwa,we ndiwe mola wa anga
Mazito kuyaondoa,pamoja na kuyatenga
Ukauepusha ukiwa,ya pingu zilonifunya
Nikundulia muwanga,nipate niyatakayo

Nikundulia muwanga,nipate toka kizani
Na huzuni n'ondolea,itoke kwangu moyoni
Mambo mema niegheshea,maovu nisitamani
Nitendea wa manani,nipate niyatakayo

Igeuze yangunia,dhaifu unipe mema
Nili katika dunia,kwa afia na uzima
Moliwa nitimizia,yatimize yawe mema
Nifurahike mtima,nipate niyatakayo.

Maswali

(a). Eleza bahari zozote mbili za shairi hili (alama 4)
(b). Eleza muundo wa shairi hili (Alama 4)
(c). Mshairi ametumia uhuru wake wa utunzi. Eleza mifano minne huku ukitoa mifano (alama 4)

(d). Andika ubeti wa pili katika lugha tutumbi (alama 4)
(e). Fafanua dhamira ya mtunzi wa shairi hili (alama.2)
(f). Eleza maana ya misamiati ifuatayo kama ilivyotumika katika shairi (alama 2)
(i). Nimedhihika
(ii). Nifurahike mtima

SEHEMU B: RIWAYA – ASSUMPTAMATEI - CHOZI LA HERI

2. Haki za watoto hazitiliwi maanane katika jamii nyingi za kiafrika. Eleza ukweli wa kauli hii kwa kurejelea Riwaya ya chozi la heri (Alama 20)

au

3. "Kuukata mkono niliostahili kuubusu yalinifika ya kunifika" (Alama 20)
a. Eleza muktadha wa dondoo hili (Alama 4)
b. Eleza namna msemaji alivyoukata mkono aliostahili kuuibusu. (alama 6)
(alama 14)
c. Eleza tamathali ya usemi unaojitokeza katika dondoo hili. (alama.2)
d. Fafanua sifa nne za msemaji wa kauli hii (alama 8)

SEHEMU C: TATHILIA KIGOGO NA PAULINE KEA

4. ''Na hawa wafadhili wao nao lazima wavunje kambi zao. Sagamoyo twajiweza''
a. Eleza muktadha wa dondoo hili (alama 4)
b. Kwa kutolea mifano saba kwenye tamthilia eleza jinsi kauli hii ''Sagamoyo twajiweza'' ni kinaya ?
(alama 14)
c. Mbali na kinaya tambua mbinu nyingine ya kisanaa katika dondoo hili (alama 2)

AU

5. Jadili mbinu wanazotumia wanasagamoyo kujikomboa kutoka utawala dhalimu wa Majoka
(Alama 20)

SEHEMU D: HADITHI FUPI - TUMBO LISILOSHIBA

6. "… Ningeondoka…..mapema niende niibe au niue ili niwe mtu wa maana"
a) Eleza muktadha wa maneno haya (Alama 4)
b) Onyesha vile Kinaya kinavyojitokeza katika dondoo hili (Alama 2)
c) ''Kinaya kimetumika kwingine katika hadithi husika. Thibitisha kwa kutumia hoja tisa
(Alama 9)
d). Eleza umuhimu wa msemaji katika hadithi hii (alama.5)

AU

7. (a). Eleza namna maudhui ya ndoa yalivyosawiriwa katika hadithi ya Masharti ya Kisasa (alama 13)
(b). Kwa kurejelea hadithi ya Shibe inatumaliza,eleza namna maudhui ya ufisadi yanavyojitokeza
(alama 7)

SEHEMU E: FASIHI SIMULIZI

8 (a) Miviga ni nini? (Alama 2)
(b) Fafanua sifa sita za miviga (Alama 6)
(c) Kwa nini jamii huthamini miviga (Alama 8)
(d). Onyesha udhaifu unaohusishwa na miviga (Alama 4)

MTIHANI 5

MWIGO 2020/2021

Hati ya Kuhitimu Elimu ya Sekondari

102/1
KISWAHILI
INSHA

1. Wewe ni katibu wa kamati iliyoteuliwa na rais kuchunguza chanzo cha kudorora kwa usalama nchini. Kamati imepewa muda wa miezi mitatu kuwasilisha ripoti.
   Andika ripoti miliowasilisha.
2. Utelekezaji wa mtoto wa kiume katika nchini ni janga kuu. Jadili.
3. Mpiga mbizi nchi kavu huchunua usowe.
4. Andika insha inayomalizia kwa:
   …. Alianza kubabaika kijasho kikaanza kumtoka kwapani. Nikatambua moja kwa moja kuwa yeye ndiye mkosa!

MWIGO 2020/2021
Cheti cha Kuhitimu Elimu ya Sekondari
102/2
KISWAHILI
Karatasi ya Pili
(LUGHA)

1. UFAHAMU (ALAMA 15)

Soma kifuatacho kisha ujibu maswali.

Lugha inaweza kuelezwa kwa jumla kuwa ni mfumo wa kueleza chanzo au kiini cha mawasiliano na sote tunakubaliana kuwa matumizi yake yameanza tangu kuumbwa kwa binadamu kwani ni vigumu kukisia kuwepo kwa jamii ya watu bila lugha ya mawasiliano yoyote ile.

Katika taifa lolote,huwepo na lugha moja au hata zaidi ya moja ambayo huwa ndicho chombo zatika cha mawasiliano ya taifa katika nyanja za:elimu, maandishi, siasa na biashara.Kwa mfano mataifa ya Kanada hutumia lugha mbili kwa usawa kama lugha za taifa na za kikazi. Maana ya lugha ya taifa ni lugha moja ambayo huteuliwa kutumika katika shughuli zote za taifa hasa katika nchi yenye lugha nyingi za kikabila. Lugha ya taifa ni muhimu sana kwa maisha na maendeleo ya taifa lolote lile.Lugha hii huwa ndiyo kiungo cha kueneza umoja na uelewano miongoni mwa jamii nyingi tofauti na huwa kama kitambulisho kwao kwa kuwa wao ni ndugu wa jamii moja kubwa, yaani taifa lao.

Kenya ni mfano mzuri wa taifa lenye lugha nyingi zinazozidi 40 za vikundi vidogo vidogo vya kikabila.Hapo kabla ya miaka mia moja hivi iliyopita kila kimojawapo cha vikundi hivi kilijitambulisha kama taifa huru.Baada ya kuja kwa serikali ya kikoloni na hasa baada ya Kenya kujinyakulia uhuru,haja ya kuunganisha raia wote chini ya taifa moja lenye uongozi na shabaha moja lilikuwa ndilo jambo lililozingatiwa sana.Kwa hivyo utamaduni wa taifa la Kenya ni mchanganyiko wa tamaduni za watu wengi wenye mila,desturi,imani na itikadi tofauti. Utamaduni humaanisha jumla ya amali na tabia za watu wa jamii fulani. Amali hizi zinafungamanisha fikira, ustaarabu, mila, taasisi na sanaa za aina zote za jamii inayohusika. Ili kujieneza na kujiimarisha,taifa huhitaji chombo hicho kuwasiliana na kuwaunganisha watu wake wenye asili mbalimbali.Chombo hicho huwa ni lugha ambayo siyo tu kwamba ni sehemu ya utamaduni wa jamii bali pia ni njia muhimu sana ya kutawanyia na kustawishia ule utamaduni.

Katika taifa lenye lugha nyingi kama Kenya kwa mfano,lugha ya taifa inayozungumzwa na kueleweka na idadi kubwa ya raia ambayo imekiuka mipaka na tofauti za kikabila ni njia muhimu sana ya kueneza maongozi ya taifa, bendera ya taifa, ndicho kielelezo cha taifa lolote lile lililo huru. Lugha kama hiyo huvunja na hukomesha hisia za kibinafsi na kikabila na badala yake kuunda moyo wa uaminifu wa kitaifa.

Zaidi ya kuwa chombo cha mawasiliano, lugha ni kielelezo cha fikira na hisia za binadamu.Lugha ya watu fulani haituelezi tu ujuzi au maarifa yao bali pia mtazamo wao kimaisha, falsafa na mawazo yao. Kwa ufupi lugha hutufahamisha namna akili za watu waizungumzayo ile lugha zinavyofikiri na kutafanya maazimio.Lugha ni sehemu ya utamaduni wa taifa ilimozaliwa na lazima lugha hiyo ifunzwe katika muktadha wa maisha ya jamii ihusikayo.Utamaduni wa jamii havitenganiki na lugha yake.

MASWALI

a) Ni nini fasiri ya neno lugha? (alama 2)
b) Tofautisha baina ya lugha ya taifa na lugha ya kikazi. (alama 2)

c) Kwa nini lugha ya taifa huhitajika sana katika nchi kama Kenya? (alama 2)
d) Taja kazi **tatu** kuu zinazotekelezwa na lugha ya taifa. (alama 3)
e) Eleza maana ya msamiati ufuatao kulingana na taarifa. (alama 3)
   (i) Haiyamkiniki: ……
   (ii) Amali na tabia za watu :…….....
   (iii) Kielelezo:……..……
   (iv) Muktadha wa maisha ya jamii: …….
f) Eleza majukumu mawili ya lugha kwa ujumla. (alama 2)

2. UFUPISHO: (ALAMA 15)

Soma kifungu kifuatasho kisha ujibu maswali.

Kwa kawaida, binadamu huishi kwa kutangamana na binadamu wenzake. Katika kutangamana huku, watu huathiriwa kitabia, kifikira, kimavazi na kimaisha kwa jumla. Watu wote katika jamii wana uwezo wa kuathiri na kuathiriwa na wenzao wa umri mmoja. Hata hivyo, walio katika hatari ya kuathiriwa zaidi na mahirimu wao ni vijana. Hali hii ya kuathiriana huitwa shinikizo-rika au shinikizo-marika. Vijana huaminiana na kuthaminiana sana. Kwa sababu hiyo, ni rahisi sana kuingizwa katika mitego na wenzao. Isiaminiwe kuwa vijana pekee ndio wanaoathiriwa na shinikizo-rika. La hasha! Watu wazima pia huwafuata wenzao mithili ya bendera kufuata upepo. Mwenzake akinunua gari, yeye pia hukimbilia mkopo kununua gari la sampuli iyo hiyo bila kuwazia kima cha kibindo chake.

Wataalamu wa saikolojia husema kuwa kukabiliana na tatizo la shinikizo-rika si rahisi kwa sababu shinikizo-rika huleta mtafaruku wa kinafsi akilini mwa anayeathiriwa. Nafsi moja humshawishi kufuata wenzake huku nyingine ikimnasihi kuandamana upekee au ubinafsi wake. Shinikizo-rika huathiri sana mahitaji ya kisingi ya binadamu. Ikumbukwe kuwa mahitaji haya ya kimsingi ni ya kila mwanadamu, nayo ni kama vile kupata lishe, hewa safi, kupenda na kupendwa miongoni mwa mengine. Kila mtu hutaka kujihusisha na kundi la watu ambao watamfanya kuhisi kuthaminiwa na kukubalika. Kutokana na haja ya kutaka kukubalika, anayetaka kutambuliwa huridhia matakwa ya wenzake bila hata kuyawazia.

Shinikizo-rika hujittokeza kwa sura nyingi. Mathalani, vijana huwafanya wenzao kuona kuwa wana hatia wasipoafiki kutekeleza kama wanavyoshinikizwa. Kauli kama vile 'tulifikiri wewe ni mmoja wetu' au 'usiposhirikiana nasi utakuwa umetuvunja moyo' hutamalaki. Wanaokataa kushinikizwa hubezwa na kufanyiwa stihizai na wenzao na hata kutengwa. Vitisho hutolewa, wakati mwingine, na anayeshinikiswa akidinda, mabavu hutumika.

Ni muhimu kwa watu, hasa vijana, kufahamu kuwa shinikizo-rika lipo na wanapokabiliwa na tatizo hilo, watambue kuwa wana haki ya kusimama kidete kutetea msimamo wao dhidi ya wenzao. Kumbuka, baridi huwazizima kondoo kwa namna tofauti.

Kama njia moja ya kukabiliana na shinikizo-rika, wanasaikolojia wanapendekeza watu kujiamini na kuelewa kwamba wana haki ya kuwa tofauti na kuwa na upekee wao. Mtu anapojiamini na kushikilia msimamo wake, anaweza kujiepusha na madhara yatokanayo na shinikizo-rika. Asiyejiamini huwa mwepesi sana wa kuingizwa katika lindi la mashaka na wenzake.

Maswali

(a) Bila kupoteza maana, fupisha aya ya kwanza na ya pili kwa **maneno (40)**. **(alama 8, 1 ya utiririko)**

Nakala chafu

Jibu

(b) Fupisha mambo muhimu ambayo mwandishi amezingatia katika aya tatu za mwisho. (maneno 30)

3. MATUMIZI YA LUGHA: (ALAMA 4)

(a) Tofautisha kati ya: (i) / e / (ii) / u / (alama 2)
(b) Onyesha **muundo** wa **silabi** ya kwanza katika maneno yafuatayo: (alama 2)
   (i) Nyakua
   (ii) Chura
(c) Tunga sentensi kwa kutumia kibadala cha kiasi jumla. (alama 2)
(d) Changanua sentensi ifuatao kwa kutumia **jedwali**. (alama 4)
   Mkongojo mrefu sana ulioletewa babu utauzwa na fundi mcheshi.
(e) Andika **kinyume** cha sentensi ifuatayo:
   Mtoto msichana anathema dawa. (alama 2)
(f) Kanusha: (alama 2)

Nikimpiku masomoni nitatuzwa zawadi.

(g) Andika katika usemi halisi. (alama 3)

Chifu wetu alitwambia kuwa watu wanaopenda kukaa bwerere huishia kuwa wezi wa mabavu.

(h) Nyambua vitenzi vifuatavyo katika kauli zilizo mabanoni. (alama 2)

(i) (-la) (kauli tendeshea)

(ii) Toa (tendeka)

(i) Eleza matumizi ya alama zifuatazo za uakifishi. (alama 2)

(i) **!**

(ii) **?**

(j) Bainisha mofimu **–Li-** katika tungo hili. (alama 3)

Alivyolikimbilia

(k) Tunga sentensi moja yenye shamirisho hizi. (alama 3)

(i) Kipozi

(ii) Kitondo

(iii) Ala

(l) Ainisha vishazi. (alama 2)

Mhamiaji haramu aliyeshikwa amefikishwa mahakamani.

(m) Andika katika wingi <u>karibu</u>. (alama 2)

Mtu yuyo huyo aliubeba mzigo uo huo licha ya kukanywa.

(n) Andika sentensi ifuatayo katika watati ujao timilifu. (alama 2)

Mbunge alitawazwa kabla ya mpinzani wake kufika.

(o) Andika kwa wastani. (alama 1)

Magoma haya yatachezwa wanjani.

(p) Taja na utoe mifano, matumizi <u>mawili</u> ya kiimbo. (alama 4)

(q) Eleza maana mbili za sentensi. (alama 2)

Nenda ukaniletee mbuzi.

4. <u>SEHEMU YA D: ISIMU JAMII (ALAMA 10)</u>

(a) Eleza mitazamo mine kuhusu chimbuko la Kiswahili. (alama 4)

(b) Eleza njia za uundaji wa maneno katika lugha ya Kiswahili. (alama 6)

102/3
KISWAHILI
Karatasi yaTATU
(LUGHA)
KARATASI TA TATU

SEHEMU A: TAMTHILIA

P. Kea: *Kigogo*

1. Lazima

Soma kifungu ufuatao kisha ujibu maswali.

(a) Utaiondoa karaha,
Usiwe kama juha,
Kujipa bure usheha,
Kutembea kwa madaha,
Eti waenda kwa staha,
Ndani kwa ndani kuhaha,
Domo mbele kama mbweha.
Dume acha mzaha,
Shika lako silaha,
Kujipa mwenyewe raha,
Iwe yako shabaha.

(i) Eleza muktadha wa dondoo hili. (alama 4)

(ii) Taja mtindo huu wa uandishi. (alama 1)

(iii) Bainisha tamathali **moja** ya usemi inayojitokeza katika dondoo hili. (alama 1)

(iv) Fafanua majukumu ya nafsineni katika tamthilia *Kigogo.* (alama 4)

(b) Kwa kurejelea wahusika mbalimbali katika tamthilia Kigogo. Eleza jinsi mwandishi alivyofanikiwa kutumia nyimbo kuendeleza maudhui, (alama 10)

SEHEMU B: RIWAYA (CHOZI LA HERI)

Jibu swali la 2 au 3

2. "Kumbe hata mja akafanikiwa vipi kielimu na kitaaluma, maisha yake huwa ombwe bila mwana, awe wa kuzaa au wa kulea?"

(a) Eleza muktadha wa dondoo hili (alama 4)

(b) Taja tamathali moja iliotumika katika dondoo (alama 1)

(c) Onyesha ukweli wa kauli hii ukirejelea wahusika wowote **watano** riwayani (alama 5)

(d) Fafanua umuhimu wa elimu katika jamii ukirejelea riwaya nzima. (alama 10)

3. "Una bahati kupata mfadhili, mimi mzazi wangu wa pekee ni mama ambaye ni muuza samaki na baada ya ule mzozo… biashara imepigwa na mawimbi makali."

(a) Eleza muktadha wa dondoo (alama 4)

(b) Jadili jinsi mwandishi alivyoshughulikia maudhui ya ufadhili. (alama 6)

(c) Ukirejelea hadithi zozote tano riwayani, onyesha jinsi mwandishi alivyotumia mbinu ya hadithi ndani ya hadithi kujenga maudhui.(alama 10)

SEHEMU C: USHAIRI

Jibu swali la 4 au 5

4. Soma shairi lifuatalo kisha ujibu maswali yanayofauta.

SIONDOKI

1.
Eti
Niondoke!
Mimi niondoke hapa
Niondoke hapa kwangu!
Nimesaki; licha ya risasi
Vitisho na mauaji, siondoki.

2.
Mimi
Siondoki
Niondoke hapa kwangu!
Kwa mateke hata na mikuki
Marungu na bunduki, siondoki.

3.
Hapa
Siondoki
Mimi nipahame!
Niondoke hapa kwangu!
Fujo na ghasia zikizuka
Na kani ya waporaji, siondoki.

4.
Haki
Siondoki
Kwangu siondoki
Niondoke hapa kwangu!
Nawaje; waje wanaokuja
Mabepari wadhalimu, siondoki.

5.
Kamwe
Siondoki
Ng'oo hapa kwangu!
Katizame chini mti ule!
Walizikwa babu zangu, siondoki.

6.
Sendi
Nende wapi?
Si'hapa kitovu changu!
Niondoke hapa kwangu

Wangawa na vijikaratasi
Si kwamba hapa si kwangu, siondoki.

7.
Katu
Siondoki
Sihitaji karatasi
Niondoke hapa kwangu
Yangu mimi ni ardhi hii
Wala si makaratasi, siondoki.

MASWALI

(a) Eleza dhamira ya mtunzi wa shairi hili. (alama 2)
(b) Fafanua sifa mbili za nafsineni (alama 2)
(c) Eleza muundo wa shairi hili (alama 4)
(d) Eleza umuhimu wa kihisishi katika shairi (alama 2)
(e) Onyesha jinsi mwandishi alivyotumia usambamba katika shairi (alama 2)
(f) Ukirejelea shairi, eleza namna mtunzi alivyotumia idhini zifuatazo (alama 3)
i) Inkisari
ii) Kufinyanga lugha
iii) Udondoshaji wa neno
(g) Taja mbinu tatu za lugha katika shairi (alama 3)
(h) Toa mfano mmoja mmoja wa mishororo ifuatayo (alama 2)
i) mshororo mshata
ii) mshororo kifu

5. Soma mashairi yafuatayo kisha ujibu maswali.

SHAIRI LA A

Falaula ngalijua, singalikuwa kijana,
Kwa sababu sikujua, kajipata mvulala,
Mengi mambo nikajua, nikashinda wasichana,
Kweli ujana ni moshi, ukienda haurudi.

Mwili wangu kabadilli, toto hadi utu uzima,
Sauti yangu kabadili, nikajiola mzima,
Kakiuka maadili, dunia nikaizima,
Kweli ujana moshi, ukienda haurudi.

Masikiongu katonga, herini nikavalia,
Nywele yangu nikasonga, na mikufu kuvalia,
Video pia runinga, tazama bila tulia,
Kweli ujana ni moshi, ukienda haurudi.

Malaika kapata, moyo wangu kapambika,
Jina lake kaloreta, mie wangu malaika,
Penzi langu kalipata,mambo mengi katendeka,
Kweli ujana ni moshi, ukienda haurudi.
Moyongu kausumbua, nilipomtia mboni,
Penzi lanisumbua, aingiapo moyoni,
Sautiye kazindua, yatoa nyoka pangoni,
Kweli ujana ni moshi, ukienda haurudi.

Penzi lake kalionja, kwangu likawa asali,
Nikawa kionjaonja, kuliwasha kawa kali,
Vitabungu nikakunja, navyo kavitupa mbali,
Kweli ujana ni moshi , ukienda haurudi.

Mzigo kabebesha, ukamwachisha skuli,
Mashakani kaniingisha, nikawa sasa silali,
Kulisaka suluhisho, likawa sasa ghali,
Kweli ujana ni moshi, ukienda haurudi.

SHAIRI LA B

Mhariri nipe fursa, nifichue jambo hili,

Nipige wengi msasa, nakusihi tafadhali,
Ukweli wajue sasa, wamakinike ki hali,
Samaki pale barini,kweli huwa si mmoja.

Nawajuza mahawara, pale walipo hakika,
Si ya neni kihasira, ukweli nautamka,
Wayaepuke madhara, wazidi kumakinika
Samaki pale barini, kweli huwa si mmoja.

Dunia imegeuka, waja leo wana shani,
Wazidi kuhangaika, watatizika moyoni,
Utesi umeshazuka, mashambani na mijini,
Samaki pale barini, kweli huwa si mmoja.

Mahaba yakigeuka, hakika huwa ni dhiki,
Ugomvi uje kuzuka, uharibu urafiki,
Wakosane washirika, wapigane kila mwezi,
Samaki pale barini, kweli si mmoja.

Lakini sasa tengeni, vigogo niwasaili,
Iwapo ni hayawani,mpungufu kiakili,
Unisamehe sabini, kwa kosa moja kwa kweli,
Samaki pale barini kweli huwa si mmoja.

Hakika huwa si vyema, kibaya kukimiliki,
Mchongaji nayasema, natangaza uhakika,
Mtu mate huyatema, iwapo hayamezeki,
Samaki pale barini, huwa si mmoja.

Nafumbua fumbo wazi, mnielewe vizuri,
Nafasili ya mapenzi, yalokumbwa nazo zari,
Yalofitinika wazi, hapo ndipo nashauri,
Samaki pale barini, huwa si mmoja.

Maswali

a) Jadili maudhui katika shairi A na shairi B (Alama 6)
b) Eleza muundo wa shairi la A (Alama 4)
c) Toa mifano ya uhuru wa utunzi uliotumiwa katika shairi la B. (Alama 2)
d) Andika ubeti wa nne wa shairi la A katika lugha nathari. (Alama 4)
e) Eleza msamiati ufuatao kama ulivyotumika katika mashairi haya. (Alama 4)
i) Nikajiola
ii) Mzigo kambebesha
iii)Shani
iv) Zari

SEHEMU D: FASIHI SIMULIZI

6. *Soma kifungu kifuatacho kisha ujibu maswali.*

(a) **A**: Kumbe mambo yenyewe rahisi hivi?
B: Rahisi, lakini usije ukabakwa tena
A: Hapana, safari hii itakuwa zamu yako. *(Alimrudishia ... huku akichekacheka)*
C: Hapajaharibika mambo mama'ngu. Kwani la ajabu lipi? Sasa miye namsubiri Bakari mpya tu, hichi kikongwe nikipe talaka.*(Akitabasamu)*
D: Haachwi mtu hapa. Tutabanana humo humo. Yeye atakuwa mke mdogo na mimi mkubwa.

(i) Bainisha kipera cha utungo huu. (alama 1)

(ii) Toa sababu **mbili** kuthibitisha jibu lako la (i) hapo juu. (alama 2)

(iii) Eleza manufaa saba ambayo jamii hunufaika nayo kwa kushiriki katika kipera hiki. (alama 7)

(b) *Soma kifungu ufuatao kisha ujibu maswali.*

Siwezi kuhututubu. Mimi sikuwafundisha ubaguzi. Kwa nini mnabaguana? Kwa nini hamukuwapa watu wa matabaka yote nafasi ya kuzungumza? Kwa nini? Kwa nini mnafanya hali hii ya kuwa kuna watu na nusu watu? Nataka wazungumze wale ambao hawata sifu tu.

(i) Bainisha kipera cha utungo huu. (alama 2)

(ii) Eleza mitindo mitatu katika kifungu hiki. (alama 3)

(iii) Eleza majukumu matano ya kipera hiki katika jamii. (alama 5)

SEHEMU E: HADITHI FUPI

Alifa Chokocho na Dumu Kayanda: Tumbo Lisiloshiba na Hadithi Nyingine

"Tulipokutana Tena" **(Alifa Chokocho)**

5 (a) Halikuwa jambo la kawaida maana maji yalikuwa hayapatikani karibu pale kijijini petu. Sharti mtu aende masafa marefu kuyatafuta. Na sabuni? Sabuni ilikuwa kitu cha anasa kwa familia yetu. Wazazi wangu hakuwa na uwezo wa kununua Sabuni. Labda mara moja moja siku za sikukuu.

(i) Eleza muktatha wa dondoo hili. (alama 4)

(ii) Eleza majukumu mawili ya **takriri** katika dondoo hili. (alama2)

(iii) Kwa kurejelea hadithi*Tulipokutana Tena* jadili jinsi haki za watoto zinavyokiukwa.(alama 6)

(b) Jadili changamoto zinazokumba asasi ya ndoa ukirejelea hadithi zifuatazo: (alama 10)

(i) Masharti ya Kisasa

(ii) Ndoto ya Mashaka

MTIHANI 6

MWIGO - 2020/2021

Hati ya Kuhitimu Elimu ya Sekondari

102/1

INSHA

KARATASI YA KWANZA

2020/2021

Swali la Lazima.

1. Mwandikie barua pepe rafiki yako anayeishi nchi jirani ili ahudhurie siku ya arusi yako. Barua pepe hiyo iandamane na ratiba ya siku hiyo.
2. Jadili hatua zinazoweza kuchukuliwa kukabiliana na ukabila nchini Kenya.
3. Andika kisa kinachothibitisha ukweli wa methali painamapo ndipo painukapo.
4. Tunga kisa kinachoanza kwa maneno yafuatayo:
   Nilijaribu kuuinua mguu wangu uliojaa maumivu kutokana na jeraha …

KISWAHILI

102/2

Karatasi ya 2(LUGHA)

SEHEMU A: UFAHAMU (ALAMA 15)

Soma taarifa ifuatayo kisha ujibu maswali yanayofuata.

Ni fedheha kuona taifa ambalo halijakuwa likitambua msamiati wa shibe kwa zaidi ya miongo miwili sasa limeacha chakula kiharibike mashambani kutokana na ukosefu wa soko. Taarifa kuwa ni zamu ya wakulima wa mahindi kukadiria hasara baada ya wenzao wa maziwa ni za kuhuzunisha. Inasemekana wakulima wa zao la mahindi katika mikoa ya pwani, mashariki, kati na Bonde la ufa wanendelea kuhesabu hasara kutokana na ukosefu wa soko la mahindi kutoka kwa serikali.

Hii ni hata baada ya serikali kuwapatia na kuwauzia pembejeo kwa bei nafuu kama njia mojawapo ya kuimarisha uzalishaji wa chakula nchini. Kinachovunja moyo zaidi ni habari kuwa serikali iyo hiyo ilitoa ahadi ya kununua mazao yote ya wakulima hao kama njia mojawapo ya kuwatia moyo katika kazi yao.

Kando na wakulima wa kibinafsi, ilitumia mamilioni ya pesa za umma kuzindua miradi ya kilimo cha mahindi kwa kunyunyizia mashamba maji na mazao yake pia yanaharibikia. Wakulima wa mradi wa kilimo cha kunyunyizia mashamba wa Hola, kwa mfano, wameathirika pakubwa kutokana na ukosefu wa soko la mazao yao. Imekuwa ikijikokota kutokana na sababu kadhaa ikiwemo ukosefu wa fedha za kununua mahindi.

Hii ni hata baada ya uchunguzi kuonyesha kuwa usalama wa chakula nchini umedorora kutokana na kiangazi cha muda mrefu. Mbali na kutokuwepo kwa utaratibu wa kununua mahindi kutoka kwa wakulima hao halmashauri ya nafaka haina uwezo wa kuwashughulikia wakulima wote nchini.

Hii ni kwa sababu wakulima wengi hawapati huduma za halmashauri hiyo ambayo imejikita katika maeneo yaliyokuwa yakizalisha chakula kwa wingi miaka iliyopita. Eneo la Hola, kwa mfano, liko mbali kutoka kwa kituo cha halmashauri hiyo kwa sababu eneo hilo ni kame.

Ni kutokana na muktadha huu serikali inapaswa ichukue hatua za haraka kuepusha kuharibika kwa zao la mahindi nchini. Serikali inapaswa kutenga fedha zaidi za kununua mahindi kutoka kwa wakulima. Inakisiwa kuwa hasara zaidi inatarajiwa kutokea ikiwa pesa zaidi hazitatengwa kwa sababu idadi ya wakulima wanaovuna mahindi inatarajiwa kuongezeka.

Maswali

1. (a) Kwa nini chakula kinaharibikia mashambani? (alama 2)
   (b) Serikali ilichangia vipi katika kuimarisha uzalishaji wa chakula? (alama 2)
(c) Eleza vile halmashari ya nafaka haijaweza kuepushia wakulima wa mahindi hasara. (alama 1)
(d) Kwa nini wakulima wa maeneo kame hawajashughulikiwa na halmashuri ya nafaka? (alama 1)
(e) Kutokana na taarifa hii serikali inaweza kutatua tatizo la wakulima kwa njia gani? (alama 1)
(f) Pendekeza namna taifa linaweza kuepuka na kupambana na uharibifu wa chakula mashambani. (alama 3)
   (g) Eleza maana ya maneno yafuatayo kama yalivyotumiwa katika taarifa. (alama 3)
      (i) Miongo
      (ii) Pembejeo
      (iii) Umedorora

<u>SEHEMU YA B: UFUPISHO: (ALAMA 15)</u>

Soma taarifa ifuatayo kisha ujibu maswali yanayofuata:

Katika safu yangu hii sina lengo la kuzishambulia dini zetu na namuomba Mungu sana asiniandikie dhambi kutokana na ninayotaka kuyaandika. Lakini nashawishika kuikumbusha jamii yangu ambayo inatufanya watu tuzione dini zetu zinamkandamiza mwanamke. Dini zetu kubwa kama Uislamu na Ukristo zinatuelekeza mwanamke kumheshimu mumewe na kumsikiliza anachosema, lakini kwa yeye kufuata maadili ya dini na si kukuambia uue ukakubali.

Wakati dini inasema utekeleze amri ya mumeo na wao wameelezwa mambo ya kuwafanyia wanawake, ikiwa ni pamoja na kuwaheshima na kuwaridhisha kadri ya uwezo wao.

Kutokana na hilo la amri, wanaume wengi ndio wamechukua kama tiketi ya kunyanyasa mwanamke na hata kumnyima fursa ya kujiendeleza kielimu na hata kufanya shughuli za kuongeza kipato. Unakuta familia ni ya kimaskini, baba hana fedha za kutosha kuihudumia familia yake, lakini baba huyo anataka kujishughulisha na shughuli yoyote ya kumuingizia kipato kinachoweza kuwasaidia wote na matokeo yake kuendelea kuwepo, kwenye dimbwi la umasikini. Wengine kwa hofu ya kupata changamoto kutoka kwa wake zao wanawakatalia wanawake walio wao kujiendeleza kielimu au kutafuta mwanamke asiyeelimika ili asiweze kuhoji mambo kadhaa ndani ya nyumba.

Hili limebainishwa hivi karibuni na shirika moja lisilo la kiserikali huko kigoma ambapo katika utafiti wao asilimia 90% ya wanawake wa vijijini wanashindwa kutoa hoja kutokana na uelewa wao duni na kutoa sababu ya kuwa hiyo ni kutokana na ukosefu wa elimu, masuala ya kidini yanayomwelekeza mwanamke kufuata amri za mumewe, mila na desturi kadhaa.

Dini zote zinaeleza wazi umuhimu wa mtu kupata elimu bila kubagua kama ya kiislamu inavyosema; mtu anapata thawabu anapotafuta elimu na anatakiwa aitafute popote bila kujali umbali na hata ikiwezekana kufika China ambapo inaaminika ni mbali.

Sijawahi kuona wala kusikia dini ikisema mwanamke asipate elimu lakini baba zangu na kaka zangu wanaume wanalipotosha hili kutaka kuendelea kumkandamiza mwanamke bila kufikiri kuwa mwanamke ni msaada mkubwa kwao na kwa maendeleo ya taifa lote; ikiwa leo tupo katika harakati za kupata maendeleo na nchi hii hivi kweli tutafanikiwa?

Mapambano ya kuleta maendeleo yaanze katika ngazi ya familia kwa kuondoka kwa ujinga wa kumkandamiza mwanamke ili naye aelimike, aweze kujenga hoja, aweze kujitafutia kipato na mwisho kusaidia katika maendeleo ya familia ambayo kwa njia nyingine ndiyo maendeleo yenyewe ya taifa hili.

(a) Fupisha aya tano za kwanza**. (Maneno 70).**
(b) Mwanamke anaweza kuendelezwa vipi. Rejelea aya mbili za mwisho. **(Maneno 50)**.

SEHEMU YA C: SARUFI NA MATUMIZI YA LUGHA

A Taja aina **mbili** kuu za ala za sauti kisha utoe mfano mmoja mmoja. (alama 2)

B Taja maneno yenye **miundo** ifuatayo ya silabi. (alama 2)
(i) KKKI _____
(ii) Irabu pekee (II) _____

C Eleza ni kwa nini neno umma ni la asili ya kigeni. (alama 1)

D Viambishi vilivyopigiwa **mstari** vinawakilisha dhana zipi za kisarufi? (alama 2)
(i) Udhaifu _____
(ii) Walani? _____

E Neno lifuatalo liko katika ngeli gani? (alama 1)
(i) Matukio _____

F Andika kwa **msemo** wa taarifa: (alama 2)
Askari: Ulikuwa unaelekea wapi uliposhambuliwa?
Jirani: Nilikuwa nikienda sokoni jana.

G Onyesha **vishaz**i katika sentensi ifuatayo kisha **uelezee** ni vya aina gani. (alama 2)
Ajapo tutamlaki kwa shangwe.

H **Sahihisha** sentensi ifuatayo.
Mtu ambaye aliyechukua kitabu chenye kilikuwa hapa arudishe. (alama 1)

I Tumia mzizi **–w-** katika sentensi kama: (alama 2)
(i) Kitenzi kisaidizi.
(ii) Kitenzi Kishirikishi.

J Tunga sentensi moja kubainisha matumizi ya **'na'** kama. (alama 2)
(i) Kihusishi cha 'na' ya mtenda.
(ii) Kiunganishi

K Weka kirejeshi **'O'** tamati kwenye kitenzi **chunga** kisha ukitungie sentensi. (alama 1)

L Eleza na utoe mifano ya mazingira **mawili** ambapo mistari mshazari hutumika. (alama 2)

M Nyambua kitenzi ja jiwe katika kauli ya kutendewa kisha **utunga** sentensi. (alama 1)

N (i) Eleza dhana ya shamirisho. (alama 1)
(ii) Onyesha aina tofauti za **shamirisho** katika sentensi hii.
Ali alimnunulia Asha viatu kwa pesa zake. (alama 2)

O Tumia kivumishi kionyeshi cha karibu pamoja na nomino katika ngeli ya I-ZI kisha utunge sentensi katika **ukubwa - wingi**. (alama 2)

P Yakinisha sentensi ifuatayo katika wakati ujao hali **timilifu wingi**. (alama 2)
(i) Msomi hakutuzwa siku hiyo.

Q Eleza **matumizi** ya kwa katika sentensi hii. (alama 3)

(i) Kwa nini umeishi kwao kwa miaka mingi?

R Eleza maana **tatu** zinazopatikana katika sentensi hii. (alama 3)

(i) Alikuwa amenijuza kuwa angefika kwao.

S Changanua sentensi ifuatayo kwa njia ya **mishale**. (alama 4)

(i) Kuku na mbuzi ni mifugo.

T Eleza maana ya nomino. (alama 1)

SEHEMU YA D: ISIMU JAMII: (ALAMA 10)

(a) Ali: Wee kuja hapa. Wewe ni nani? Sema haraka!
Ebo: Mimi … ni … afande ni Ebo
Ali: Unatoka wapi sa ii? Hapa hakuna sheria?
Ebo: Samahani mkubwa. Mimi niku…
Ali: Mkubwa wa nani? Wakubwa wako ofisini.
Ebo: Pole mzee.
Ali: Mzee gani? Hii mtu lazima niiwekwa store. Yaani self-contained. Toa viatu.
Ebo: Tafadhali Bwana Askari, nilichelewa …
Ali: Mimi sitaki hadithi! Hizo pelekea nyanya yako, eh. Fanya haraka!
Ebo: Naomba mkubwa …
Ali: Hapa si kanisani. Unaomba! Hata …

Fafanua sifa tano za sajili hii. (alama 5)

(b) Eleza maana ya istilahi zifuatazo za isimu jamii. (alama 5)
(i) Lugha ya taifa.
(ii) Lugha ya ishara
(iii) Lugha mwiko
(iv) Sajili za lugha
(v) Uchanganyaji msimbo.

KISWAHILI
Karatasi ya tatu
FASIHI
SEHEMU A: RIWAYA.
1. Lazima
ASSUMPTA K MATEI : CHOZI LA HERI.

1. "…*nikapiga moyo konde* kukabiliana na hali hii mpya."
a) Tambua muktadha wa dondoo. (alama 4)
b) Eleza mbinu inayorejelewa na maneno yaliyo katika italiki. (alama 2)
c) Taja mifano **saba** ya "hali mpya" ambazo mnenaji alikabiliana nazo. (alama 14)

SEHEMU B: TAMTHILIA
Pauline Kea: Kigogo
Jibu swali la 2 au la 3.

2. " Do ! Do ! Simameni ! Simameni leo kutanyesha mawe! "
i) Eleza muktadha wa dondoo hili. (alama 4)
ii) Fafanua mbinu za lugha zilizotumika katika dondoo (alama 4)
iv) Dhihirisha kwa kuzingatia hoja sita jinsi mwanamke alivyosawiriwa katika tamthilia ya " Kigogo." (alama 12)

au

3) Eleza kwa kutolea mifano mitano mitano jinsi mwandishi alivyofaulu kutumia mbinu za :
i) majazi (alama 10)
ii) mbinu rejeshi (alama10)

SEHEMU C: HADITHI FUPI
Alifa Chokocho na Dumu Kayanda: Tumbo Lisiloshiba na Hadithi Nyingine
Jibu swali la 4 au la 5.

4. i) Sekta ya elimu ina changamoto nyingi.Thibitisha kwa kurejelea hadithi zifuatazo : (alama 20)

a) Mapenzi ya Kifaurongo
b) Shogake dada ana Ndevu
c) Mwalimu Mstaafu
d) Mtihani wa maisha

au

5) '' Hakikubakia hata chakula kidogo cha sadaka ya mwenye njaa… ''

i) Thibitisha ukweli wa kauli hii kwa hoja kumi ukirejelea hadithi ya Tumbo Lisiloshiba (al 10)
ii) Jadili uhalisia wa hadithi ya Tumbo Lisiloshiba katika jamii ya leo kwa kutoa hoja kumi. (al 10)

SEHEMU D: <u>USHAIRI</u>
Jibu swali la 6 au la 7.

6. Soma shairi hili kisha ujibu maswali yanayofuata.

Dunia kitu dhaifu, si ya mtu kunyetea,
Usione ufanifu, na furaha kila njia,
Kumbuka na uvunjifu, kama ndwele hukujia,
Tagaa bovu dunia, ndu yangu silewelewe.

Anasa usiandame, kwa pupa kuzipapia,
Heri moyo fanye tume, uche na kuzikimbia,
Hakuna mume wa dume, na wala hatatokea,
Tagaa bovu dunia, ndu yangu silewelewe.

Wako wapi mashujaa, wenye nguvu kila njia,
Ziliwafika nazaa, wakabaki kujutia,
Ndunia ina hadaa, yataka kuzingatia,
Tagaa bovu dunia, ndu yangu silewelewe.

Kam kam mahuluki, viumbe vyake jalia,
Walokuwa na maluki, bora za kujivunia,
Muda wakitahamaki, iliwatupa dunia,
Tagaa bovu dunia, ndu yangu silewelewe.

Fikiri zao sharafu, walizo wakitumia,
Penye unasi alifu, wanenalo maridhia,
Mwisho wayo madhaifu, na majina kupotea,
Tagaa bovu dunia, ndu yangu silewelewe.

Walishushwa ghorofani, mapambo na mazulia,
Wakawachia wandani, na mali zilizosalia,
Wameshia kaburini, udongo kuwafukia,
Tagaa bovu dunia, ndu yangu silewelewe.

Naturudi kwa manani, tutubu zetu hatia,

Kwa baraka za Amini, Mola tatughofiria,
Tutafuzu duniani, mema na ahera pia,
Tagaa bovu dunia, ndu yangu silewelewe.

Turudipo kwa Jalali, tukayawacha mabaya,
Kila sada tutanali, na shari kutwepushiya,
Tutapata na uvuli, ahera kujifichiya,
Tagaa bovu dunia, ndu yangu silewelewe.

MASWALI :

a) Fafanua ujumbe unaojitokeza katika ubeti wa nne. (alama 3)
b) Ainisha shairi hili kwa kuzingatia vigezo vifuatavyo. (alama 3)
   (i) Idadi ya vipande katika mishororo
   (ii) Mpangilio wa vina katika mishororo
   (iii) Idadi ya mishororo katika kila ubeti
c) Taja na ueleze tamathali mbili za kifasihi zilizotumika katika shairi hili. (alama 4)
d) Andika aina tatu za uhuru wa kishairi zilizotumika katika shairi hili. (alama 3)
e) Andika ubeti wa sita katika lugha tutumbi. (alama 4)
f) Bainisha toni ya shairi hili. (alama 1)
g) Eleza maana ya maneno yafuatayo kama yalivyotumika katika shairi. (al 2)
   i. Kunyetea
   ii. mahuluki

au

1. Soma shairi hili kisha uyajibu maswali yafuatayo:

Ni sumu, sumu hatari
Unahatarisha watoto
Kwa ndoto zako zako leweshi
Za kupanda ngazi
Ndoto motomoto ambazo
Zimejenga ukuta
Baina ya watoto
Na maneno laini
Ya ulimi wa wazazi

Ni sumu, sumu hasiri
Unahasiri watoto
Kwa pupa yako hangaishi
Ya kuwa tajiri mtajika
Pupa pumbazi ambayo
Imezaa jangwa bahili
Badala ya chemichemi
Ya mazungumzo na maadili
Baina ya watoto na mzazi

Ni sumu, sumu legezi
Unalegeza watoto
Kwa mazoea yako tenganishi
Ya daima kunywa ‘moja baridi’
Mazoea mabaya ambayo yanafunga katika klabu
Hadi saa nane usiku

Huku yakijenga kutofahamiana
Baina ya watoto na mzazi

Ni sumu, sumu jeuri
Unajeruhi watoto kwa pesa,
Kwa mapenzi yako hatari
Ya kuwaliwaza watoto kwa pesa
Zinawafikisha kwenye sigara na ulevi
Na kisha kwenye madawa ya giza baridi
Barabara inayofikisha kwenye giza baridi la kaburi la asubuhi

MASWALI :

a) Andika mifano miwili ya mistari mishata katika shairi hili. (alama 2)
b) Fafanua maudhui yanayojitokeza katika shairi hili. (alama 4)
c) Fafanua umuhimu wa urudiaji katika shairi hili. (alama 4)
d) Bainisha nafsi neni na nafsi nenewa katika shairi hili. (alama 2)
e) Yanayozungumziwa yanajenga ukuta kwa njia gani. (alama 4)
f) Andika ubeti wa tatu katika lugha nathari. (alama 4)

8. SEHEMU E :FASIHI SIMULIZI

(a) Eleza sifa tano za miviga. (alama 5)
(b) Huku ukitoa mifano, onyesha udhaifu wa miviga. (alama 5)
(c) Taja aina za miviga ambayo hupatikana katika jamii ya kisasa.. (alama 5)
(d) Eleza nafasi ya miviga katika jamii. (alama 5)

MTIHANI 7

MWIGO - 2020/2021
Hati ya Kuhitimu Elimu ya Sekondari
102/1
INSHA
KARATASI YA KWANZA
2020/2021

1. **LAZIMA**.
   Kumekuwa na visa vingi vya ukosefu wa usalama nchini. Wewe kama katibu wa jopo lililoteuliwa na Waziri wa Usalama nchini, andika ripoti kuhusu suala hili.
2. Teknolojia ya kisasa imechangia kudhurika kwa maadili ya vijana wetu. Jadili.
3. Tunga kisa kinachooana na methali ifuatayo.
   "Wema hufa mwili, hawafi jina."
4. Andika insha itakayoishia kwa
   … Ilinichukua muda mrefu kuyaamini niliyoyaona!

KISWAHILI
Karatasi ya pili
(LUGHA)
SEHEMU YA A: UFAHAMU (ALAMA 15)
Soma makala yafuatayo kisha ujibu maswali.

Ulimwengu unapaswa kuzuka na mbinu za kulitadarukia tatizo ambalo linakwamiza juhudi za maendeleo. Umaskini unaoyakabili mataifa yanayoendelea, unayatosa kwenye dhiki kubwa huku mataifa ya kimagharibi yakipiga hatua kubwa kimaendeleo. Ufa uliopo baina ya mataifa yanayoendelea na yale yaliyoendelea kama vile Marekani, nchi za Ulaya na Ujapani unapanuka kila uchao.

Vyanzo vya umasikini huu ni anuwai mathalan, ufisadi uongozi mbaya, turathi za kikoloni, uchumi kuegemezwa kwenye kilimo kinachotegemea mvua isiyotabirika, idadi ya watu inayoupiku uwezo wa uchumi wa taifa linalohusika na ukosefu wa nyenzo na amali za kuwakwamua raia kutoka lindi la umaskini. Ukosefu wa elimu na nafasi adimu za ajira huchangia pia katika tatizo hili.

Jamii ya ulimwengu inapaswa kuelewa kuwa umaskini, unaothiri nchi fulani una athari pana sana. Uvunjifu unaotokana na umaskini unaweza kuwa mboji ambako matendo mabaya huchipuka. Raia maskini huweza kushawishiwa haraka kujitosa kwenye matendo ya kihalifu ili kujinasua kutoka dhiki ile. Hii inaweza kuwa mbegu ya kuatika maovu kama ugaidi na uhalifu wa kila aina.

Mataifa ya magharibi yanapaswa kuyaburia madeni ya mataifa yanayoendelea kama njia mojawapo ya kupambana na umaskini. Asilimia kubwa ya pato la kitaifa katika mataifa mengi hutumika kuyalipa madeni hayo. Katika hali hii inakuwa muhali kwa mataifa hayo kujikwamua kutokana na pingu za umasikini. Njia nyingine ni kustahabu kutoa ruzuku za kimaendeleo badala ya mikopo kwa nchi zinazoendelea.

Kwa upande wake, mataifa yanayoendelea yanapaswa kuibuka na mikakati bora ya kupambana na umaskini. Ni muhimu pawepo na sera zinazotambua ukweli kuwa asilimia kubwa ya raia wa mataifa hayo ni maskini. Pana dharura ya kuzalisha nafasi za ajira, kupanua viwanda hususan vinavyohusiana na zaraa ambayo ni tagemeo kuu la mataifa mengi, kuendeleza elimu na kuimarisha miundo msingi. Ipo haja pia ya mataifa haya kuhakikisha kuwa mfumo wa soko huru unaotawala ulimwengu sasa hauishii kuwa chanzo cha kufa kwa viwanda asilia na kuendeleza umaskini zaidi. Kwa ufupi, maamuzi yote ya sera za kiuchumi lazima yauzingatie uhalisi wa maisha ya raia wa mataifa hayo.

Maswali:

(a) Kwa nini umaskini umetamalaki katika mataifa yanayoendelea? (alama 4)

(b) Madeni yana athari gani kwa mataifa yanayoendelea? (alama 2)

(c) Ni mapendekezo yapi ambayo mwandishi anatoa kwa mataifa machanga kuhusu utatuzi wa tatizo la umaskini? (alama 4)

(d) Mfumo wa soko huru una madhara gani kwa mataifa machanga? (alama 2)

(e) Ukirejelea kifungu, eleza maana ya: (alama 3)

(i) Kulitadarukia.

(ii) Kuatika.

(iii) Kuyaburia madeni.

SEHEMU YA B: UFUPISHO

Soma taarifa ifuatayo kisha ujibu maswali yanayofuata.

Kadiri jamii mbalimbali zinavyotagusana, ndivyo lugha zinazozungumzwa na jamii hizi nazo zinavyoingiliana na kuathiriana. Mojawapo ya athari hizi ni ukopaji wa msamiati. Jamii zinazopakana au kutagusana hukopa msaimiati kutoka kwa lugha jirani na kuutumia kuelezea dhana mpya zinazoingia katika utamaduni wao kupitia kwa mitagusano ya kijamii.

Lugha ya Kiingereza, kwa mfano, imekopa kutoka lugha nyingine kama vile Kifaransa na Kilatini. Mathalani, istilahi nyingi za kisheria zimekopwa kutoka lugha ya Kifaransa. Aidha, Kiingereza kimekopa kutoka lugha ya Kiswahili. Maneno ya Kiswahili kama vile mwalimu, jiko, mandazi, panga, buibui, ngoma na hata wananchi, sasa yameingia katika kamusi za Kiingereza, kumaanisha kuwa yamekubaliwa kama msamiati rasmi wa lugha ya Kiingereza.

Kiswahili nacho kimeathiriwa na lugha nyingine. Kimekopa msamiati wa Kiingereza na hata Kiarabu. Katika tungo nyingi za kishairi, kwa mfano, Utenzi wa Mwanakupona utapata msamiati wa Kiarabu uliotoholewa. Lugha nyingine ambazo zimeathiri Kiswahili ni pamoja na Kijerumani ambako msamiati kama vile ‘shule’ ulikopwa na kutoholewa kutokana na neno *schule*. Msamiati kama vile *‘leso’, ‘karata’ na ‘mvinyo’* yamekopwa kutoka lugha ya Kireno, huku majina ‘balozi’ na ‘bahasha’ yakikopwa kutoka Kituruki.

Pamoja na ukopaji wa vipengele vya lugha, mtagusano wa lugha una athari nyingine. Lugha zinapokuja pamoja, mazingira ya wingi-lugha hazuka. Baadhi ya watu hujifunza zaidi ya lugha moja. Mtu anayeweza kuzungumza zaidi

ya lugha moja anaweza kujieleza kwa urahisi kwa kuchanganya msamiati wa lugha tofauti. Aidha, anaweza kubadilisha msimbo kulingana na matilaba yake. Ikiwa anataka kukubalika na jamii-lugha anayotagusana nayo, atatumia lugha ya jamii hiyo ili kujinasibisha na kujitambulisha nayo. Wazungumzaji hupata visawe vya maneno kuelezea dhana zile zile, hivyo kuboresha mitindio yao ya mawasiliano.

Kadhalika, kutagusana kwa lugha kunaweza kusababisha kubuniwa kwa lugha ngeni ambayo inarahisisha mawasiliano. Wakati mwingine, watu wanaozungumza lugha tofauti wanapokutana, hubuni mfumo sahili wa lugha ili kufanikisha mawasiliano. **Pijini** ni mfano wa lugha iliyobuniwa kwa njia hii. Pijini huchota msamiati kutoka lugha zilizotagusana. *Sheng* ni mfano mwingine wa lugha ambayo ilibuniwa kutokana na kutagusana kwa lugha ya Kiswahili, lugha za kiasili na Kiingereza.

Japokuwa kuna faida nyingi za wingi-lugha, hasara pia zipo. Mazingira ya wingi-lugha huwapa wazungumzaji fursa ya kuchagua lugha wanayotaka kuwasiliana kwayo. Katika hali hii, lugha yenye ushawishi mkubwa kijamii, kiuchumi na kisiasa ndiyo ianyopendelewa zaidi. Wingi-lugha unaweza kusababisha kukwezwa kwa lugha moja na kudunishwa kwa lugha nyingine. Mathalani, kuwepo kwa lugha nyingi nchini kulizua haja ya kukwezwa kwa lugha ya Kiswahili huku lugha nyingine za kiasili zikipuuzwa.

Lugha hukua kwa kutumiwa. Lugha isipozungumzwa kwa muda mrefu, watu hupoteza umilisi ambao huifanya kuwa vigumu kuirithisha kwa vizazi. Lugha inaweza pia kukosa wazungumzaji ikiwa wale wanaozungumza ni wachache, au ikaathiriwa na mtagusano na lugha nyingine iliyo na wazungumzaji wengi. Katika hali kama hii, lugha hiyo hukabiliwa na tisho la kudidimia au hata kufa. Ikiwa jamii lugha itakosa kudhibiti sera za matumizi ya lugha yake, baadhi ya lugha ama zitafifia au zitakufa na kusahaulika kabisa.

1. Bila kupoteza maana, fupisha aya za kwanza tatu. **(Maneno 50)**
   (alama 6, 2 za mtiririko).
2. Kwa mujibu wa taarifa hii, mtagusano wa lugha una athari gani? **(Maneno 30)**
3. **<u>MATUMIZI YA LUGHA: (ALAMA 40)</u>**

(a) Andika sifa za **kutambulisha** sauti zifuatazo. (alama 2)
   (i) /d/ _____
   (ii) /th/ _____
(b) **Fafanua** dhana ya **mofimu**. Bainisha **mofimu** katika maneno yafuatayo. (alama 2)
   (i) Samaki _____
   (ii) Mtu _____
(c) Ainisha **viambishi** kwa kurejelea **majukumu** ya kisarufi katika neno hili. (alama 3)
   Alijipelekea
(d) Maneno **yaliyopigiwa** mstari yametumikaje? (alama 2)
   Pahali <u>pema</u> pako si <u>pema</u> pa mwenzako.
(e) Andika sentensi **mbili** kutofantisha **vitate** hii. (alama 2)
   (i) Apisha
   (ii) Apiza
(f) Andika sentensi ifuatayo **upya** ukibadilisha neno **lililopigiwa** mstari kuwa kivumishi. (alama 2)
   Mgeni alipewa dawati mpya.
(g) Unda nomino m**bilimbili** kutokana na vitenzi hivi. (alama 2)
   (i) Kagua _____
   (ii) Hini_____
(h) **Kosoa** sentensi ifuatayo kisarufi. (alama 3)
   Mahali kule pana siafu wengi.
(i) Tambua matumizi ya **'a'** katika sentensi ifuatayo. (alama 1)
   Mwanafunzi <u>acheza</u> uwanjani.
(j) **Yakinisha** sentensi hii: (alama 2)
   Usipofanya bidii hutapita mtihani.
(k) Andika sentensi ifuatayo katika hali ya **kuamrisha**. (alama 2)
   Tafadhali acheni kucheka ovyo.

(l) Andika kwa msemo wa **taarifa**: (alama 3)
"Sitakwenda sokoni leo ila nitakwenda kesho", Nikamjibu.

(m) Eleza matumizi **matatu** ya **kinyota**. (alama 3)

(n) Changanua sentensi ifuatayo kwa kielelezo cha matawi. (alama 4)
Mlango umevunjwa na fundi aliyeujenga.

(o) Onyesha matumizi ya **chagizo** ya **mfanano** katika sentensi. (alama 2)
Alitembea kitausi kupokea zawadi.

(p) Andika sentensi ifuatayo kwa **udogo/wingi**. (alama 2)
Mtoto mkaidi aliiba kitabu cha mwenzake.

(q) Tunga sentensi kuonyesha **matumizi** ya kiambishi **'ji'**. (alama 2)

4. **ISIMU JAMII**:
Soma kifungu kifuatacho kisha ujibu maswali yanayofuata.
"Ndugu na madada, sote tumealikwa katika karamu hii ya Bwana kabla ya kujongea mezani pake, Bwana. Pana haja ya kutakasa nyoyo zetu na kujutia madhambi yetu. Sisi sote ni watenda dhambi na inastahili kumwendea ili aweze kutuondolea madhambi yetu."

Maswali

(i) Weka maneno haya katika sajili yake. (alama 2)

(ii) Nini kimekufanya uchague sajili uliochagua katika swali (i). (alama 1)

(iii) Eleza sifa za matumizi lugha katika sajili hii. (alama 7)

102/3
KISWAHILI
KARATASI YA TATU
SEHEMU YA A: RIWAYA -SWALI LA LAZIMA
Assumpta K. Matei: C*hozi la Heri*

1. …alihisi kama aliyechomwa kwa joto la tanuri. Hili ni pigo la tatu kutoka kwa walimwengu. Tofauti ni kwamba hili linauma na kudhalilisha zaidi…

a) Eleza muktadha wa dondoo hili. (alama 4)
b) Eleza mapigo matatu yanayorejelewa katika dondoo. (alama 6)
c) Kwa nini pigo la tatu linalorejelewa katika dondoo linauma na kudhalilisha zaidi? (alama 2)
d) Eleza hatima ya mrejelewa wa dondoo. (alama 2)
e) Eleza sifa nne za mrejelewa. (alama 4)
f) Fafanua maudhui yanayodhihirika katika dondoo. (alama 2)

SEHEMU YA B: TAMTHILIA
P. Kea: *Kigogo*
Jibu swali la 2 au la 3

2. "Nasema wema hauozi! Wema uwe taa miguuni pako na mwangaza wa njia yako. Hapo utaishi maisha, na utaisha ndio, ila kwa kujiandikia tarijama njema huku na ahera!"

a) Eleza muktadha wa dondoo hili (alama 4)
b) Eleza mienendo minane ya msemewa iliyomchochea msemaji kumwambia maneno haya. (alama 8)
c) Taja na ufafanue tamathali mbili za usemi zinazodhihirika katika dondoo hili. (alama 4)
d) Eleza sifa ya msemaji inayodhihirika katika dondoo hili (alama 2)
e) Fafanua hoja mbili zinazoonyesha umuhimu wa msemewa katika tamthilia husika. (alama 2)

3. Wakazi wa Sagamoyo walikumbwa na changamoto nyingi. Thibitisha ukweli wa kauli hii. (alama 20)

SEHEMU YA C: HADITHI FUPI
A.Chokocho na D. Kayanda: *Tumbo Lisiloshiba na Hadithi Nyingine*

Jibu swali la 4 au la 5.

A. Chokocho: *Masharti ya Kisasa*

4. "Na mapenzi ya kisasa yana shuruti za kisasa."
   a) Eleza muktadha wa dondoo hili (alama 4)
   b) Eleza mbinu ya lugha inayodhihirika katika dondoo hili. (alama 2)
   c) Eleza sifa nne za msemewa (alama 4)
   d) Onyesha umuhimu wa msemaji katika hadithi husika. (alama 4)
   e) Fafanua hoja sita zinazodhihirisha dhana ya "kisasa" katika hadithi husik (alama 6)
5.
   a) Hadithi ya *Shibe Inatumaliza* imesheheni lugha ya kimafumbo. Thibitisha. (alama 10)

      K. Walibora: *Nizikeni Papa Hapa*

   b) "Nizikeni hapa hapa."
      i. Eleza muktadha wa dondoo hili. (alama 4)
      ii. Fafanua sifa zozote mbili za msemaji wa kauli hii (alama 2)
      iii. Mwandishi wa hadithi hii ameonyesha jinsi mapuuza yana athari mbaya. Fafanua kwa kutumia hoja zozote nne. (alama 4)

SEHEMU YA D: USHAIRI

Jibu swali la 6 au la 7

6. Soma shairi lifuatalo kisha ujibu maswali yanayofuata.

Penzi langu tiriri, latiririka kwa wewe
Penzi linaniathiri, nalewa muhebi kwawe
Sina ninamfikiri, zaidi kuliko wewe
Mapenzi niliyo nayo, kwako hayana kiasi

Kwako hayano kiasi, mapenzi niliyo nayo
Nashawishika nafusi, kwako umetua moyo
Nakonda kama unyasi, kwa mapenzi nilo nayo
Mapenzi niliyo nayo, kwako hayana kiasi

Mithili kama ya nyota, kwa wingi mapenzi yako
Nilalapo nakuota, muradi nina sumbuko
Penzi lanitia zita, taabani mwenzi wako
Mapenzi niliyo nayo, kwako hayana kiasi

Penzi ulilonachia, si penzi bali mauti
Mchana kutwa nalia, kwa fikirazo benati
Moyo wanichechemea, kwa penzi sili siketi
Mapenzi niliyo nayo, kwako hayana kiasi

Kwa wingi yamefurika, mapenzi nikupendayo
Mwili damu nakauka, kwa kwikwi hata kiliyo
Na kisha ninasumbuka, haunituli moyo
Mapenzi niliyo nayo, kwako hayana kiasi

Hakika maradhi yangu, hayahitaji tibabu
Nionavyo moyo wangu, wewe ndiwe mtabibu
Hiyo ndiyo dawa yangu, dawa ni wewe muhibu
Mapenzi niliyo nayo, kwako hayana kiasi

Maswali

a) Taja na ueleze nafsi neni katika shairi hili. (alama 2)
b) Eleza kwa kutoa ushahidi kuonyesha jinsi mshairi anavyosumbuliwa na mapenzi. (alama 4)
c) Taja na ueleze bahari mbili za shairi hili ukizingatia vina na vipande. (alama 2)
d) Eleza sifa nne za kiarudhi zinazodhihirika katika shairi hili. (alama 4)
e) Onyesha mshairi alivyotumia uhuru wa kishairi kutosheleza mahitaji ya kiarudhi katika ubeti wa tano. (alama 4)
f) Taja na ueleze mbinu zozote mbili za lugha alizotumia mshairi kuwasilisha ujumbe wake. (alama 4)

7. Soma shairi lifuatalo kisha ujibu maswali.

1. Ningekua na sauti
   Nisingeogopa kusema
   Kujadili na kutoa hoja
   Madukuduku hata maoni
   Ningelisema kwa mapana
   Kwa sauti kubwa sana
   Nikasikika dunia nzima
   Kwani hali imekuwa mbaya sana
   Uonevu mtupu na kudhalilishana
   Uongo umekuwa ndio una maana
   Loh! Dunia hii!

2. Nikiipata sauti
   Nafikiria kamwe
   Hakutakuwa na mtu wa kunisakama
   Kuninyanyasa na kunisukuma
   Lazima nitatetemwa

Na watu wa nchi nzima
Iko siku
Nikiipata sauti
Mambo yatakuwa sawa

Maswali

a) Mtunzi wa shairi hili alidhamiria nini? (alama 2)
b) Hili ni shairi la aina gani? (alama 1)
c) Huku ukitoa mifano, eleza sababu nne kwa jibu lako hapo juu (b) (alama 4)
d) Onyesha mambo mawili yanayomtia mtunzi wa shairi hili kero. (alama 2)
e) Eleza sababu inayomzuia nafsi neni kueleza hali inayomuudhi. (alama 2)
f) Taja na ueleze mbinu tatu za lugha zinazodhihirika katika ubeti wa kwanza. (alama 6)
g) Andika ubeti wa mwisho katika lugha ya kawaida. (alama 3)

8. SEHEMU YA E: FASIHI SIMULIZI
Soma kipera kifuatacho cha fasihi simulizi kisha ujibu maswali.

Hawa wanifuatao wananicha
Kwa ukoo wangu mtukufu
Kwa jadi yenye majagina
Wa mioyo na vitendo.
Wananicha,
Kwa kuwa wa kwanza kijijini
Kuvishwa taji
Kwa mabuku kubukua
Kwa kuwa jogoo wa kwanza
Kuwika kwenye anga za elimu
Idhini nikakabidhiwa,
Ya utafiti kuendeleza
Mamlaka nikapawa,
Ya kuwaza kwa niaba ya jamii

Hawa wanifuatao wananicha
Kwa kuweza
Kuvyaza mikakati
Ya kukabiliana
Na ulitima walonipagaza
Kwa ndoto zangu za ujana kuzima.

Nani asiyejua
Bwana Shamsi ambaye
Wapiga mikanja wengine
Wakifa na kupofuka
Kwa kufaidi dengelua
Ilotiwa vijasumu
Kusudi iive haraka,
Yeye huinukia kuwa simba
Roho anaishikilia kukutu
Na kuzidhihaki
Nguvu za dengelua?

Maswali

a) Ainisha kipera hiki na utoe sababu ya jibu lako. (alama 2)

b) Huku ukitoa mifano kutoka kwenye mfano huu, eleza sifa sita za kipera hiki. (alama 6)

c) Eleza mambo sita yanayoweza kusababisha uwasilishaji wa kipera hiki kwa hadhira uwe bora. (alama 6)

d) Fafanua dhima ya kipera hiki kwa wanajamii husika. (alama 6)

MTIHANI 8

MWIGO - 2020/2021

Hati ya Kuhitimu Elimu ya Sekondari

102/1

INSHA

KARATASI YA KWANZA

2020/2021

1. Kumekuwa na ongezeko la migomo ya wafanyakazi nchini katika siku za hivi karibuni. Wewe ni katibu wa tume iliyobuniwa na rais kusimamia suala hili. Andika ripoti
2. Ufisadi umechangia pakubwa kuwepo kwa maendeleo duni nchini. Jadili.
3. Andika insha inayoafikiana na methali Baniani mbaya kiatu chake dawa.
4. Andika insha itakayomalizikia kwa;
   …walipofungua mlango huo hatimaye,wengi hawakuweza kuzuia hisia zao.Waliangua vilio kwa maafa waliyoshuhudia.

KISWAHILI

Karatasi ya 2

LUGHA

UFAHAMU: (Alama 15)

Soma kifungu kifuatacho kisha ujibu maswali.

Tokea muundo mpya wa serikali ya ugatuzi uanze kutekelezwa miaka miwili iliyopita, kumeendelea kushuhudiwa matatizo mengi hali iliyopelekea kushuhudiwa kwa msururu wa migomo na maandamano ya raia.Fujo za karibuni kabisa ni zile zinazoshuhudiwa katika miji mikubwa za wachuuzi na wafanyibiashara wakipinga hatua za serikali za kaunti kuwatoza ushuru takribani kwa kila huduma na bidhaa ikiwemo wanyama,kuku na ndege.La kuhuzunisha zaidi katika baadhi ya majimbo imeripotiwa kuwa raia wamelazimishwa kulipa ushuru kwa kutaka tu kuona maiti za jamaa zao kwenye vyumba vya kuhifadhia maiti!

Wanasiasa wameonekana kuwa na wakati mgumu kutetea mfumo huu mpya wa ugatuzi huku baadhi wakisema kwamba matatizo yanayoshuhudiwa kwa sasa yametokana na ugeni wa mfumo huo.Wengine wameinyoshea kidole serikali ya kitaifa kwamba ndiyo inayosambaratisha muundo huu.Wengine wanahoji kuwa bado ni mapema na kwamba kunatajika muda mrefu ili kufaulu

Ni wazi kwamba kumekosekana nidhamu bora ya kusimamia maisha ya raia nchini Kenya.Matatizo yanayokumba raia kwa sasa ni dalili kuwa mfumo wa serikali ya ugatuzi umeongezea chumvi kwenye kidonda badala ya kutibu.Swali ni je,hadi lini nidhamu ya kusimamia raia itakuwa ni suala la majaribio na makosa?

Hatua ya kuwarundikizia raia ushuru mkubwa ni kitendo cha unyonyaji na cha dhuluma kinachofaa kupingwa. La kufahamishwa hapa ni kwamba ushuru ndio njia kubwa ya kuzalisha mapato ya serikali zinazojifunga na mfumo wa kimagharibi wa kiuchumi wa kibepari ikiwemo Kenya.Asilimia 90 ya mapato ya serikali za kibepari huegemea ushuru. Kwa hivyo hatua ya serikali za kaunti katika kuwanyonya raia kwa kuwalipisha ushuru si ajabu bali ni thibitisho kuwa jamii ya Kenya inaongozwa na nidhamu ya kiuchumi ya ubepari mfumo wa unyonyaji na ukandamizaji.Ukweli unabakia kuwa ndani ya serikali za kibepari raia ndio hubebeshwa mzigo wa ushuru unaoishia matumboni mwa viongozi!

Miito ya mabadiliko ya katiba na ya miundo mipya ya kiutawala si lolote ila ni moja tu ya hatua za mfumo wa kibepari kujipa muda wa kuishi na kuziba aibu zake za kushindwa kusimimia maisha ya watu.Kufeli huku kwa mfumo huu kunashuhudiwa hadi kwenye nchi kubwa za kibepari kama Marekani na Uingereza hivyo nazo zimekumbwa tele na maandamano na fujo za raia wakilalamikia hali ngumu ya maisha.

Maswali

a) Yape makala haya anwani mwafaka. (alama 1).
b) Eleza mtazamo wa wanasiasa kuhusu utepetevu wa mfumo huu. (alama 3)
c) "Ugatuzi nchini Kenya ni mfumo wa kibepari" Thibitisha kauli hii kwa kurejelea makala (alama 3)
d) Migomo ni zao la matatizo yaliyogatuliwa kutoka serikali kuu. Toa sababu nyingine zinazosababisha migomo katika serikali za ugatuzi (alama 4)
e) Thibitisha jinsi mfumo wa ugatuzi umeongeza chumvi kwenye kidonda badala ya kutibu (alama2)
f) Eleza maana ya maneno yafuatayo (alama 2)

(i) Ugatuzi
(ii) Kibepari

UFUPISHO (Alama 15)

Soma makala yafuatayo na ujibu maswali.

Mojawapo kati ya misingi na nguzo za maendeleo ulimwenguni ni viwanda. Viwanda ni muhimu kwa kuwa ndivyo vinavyoigeuza malghafi yanayopatikana na kuwa bidhaa zinazoweza kutumiwa na watu. Katika nchi zinazoendelea, ambazo hazina uwezo mkubwa wa mitaji, viwanda vinavyoimarika ni vile vidogo. Hivi ni viwanda ambavyo huhusisha amali za mikono. Kuimarika kwa viwanda hivi vidogo kunatokana na sababu mbalimbali.

Nchi zinazoendelea huwa na masoko finyu hasa kwa kuzingatia uwezo wa ununuzi wa wanaolengwa na bidhaa za viwanda. Katika msingi huu, viwanda vikubwa vitawiwa vigumu kufanya biashara katika mazingira ambako masoko yake ni finyu au utashi wa bidhaa zake sio mkubwa. Viwanda vidogo pia vina uwezo wa kuwaajiri wafanyakazi wengi hasa kwa kuwa havina uwezo wa kugharamia mashine.Uajiri huu wa wafanyakazi wengi ni muhimu katika maeneo mengi ambako tatizo la uajiri ni mojawapo wa matatizo sugu. Tofauti na mataifa ya kitasnia, mataifa yanayoendelea hayana mifumo imara ya kuwakimu watu wasiokuwa na kazi. Utegemezi wa jamaa wanaofanya kazi kwa hivyo unakuwa nyenzo ya pekee ya kuyamudu maisha.

Kuanzisha viwanda vidogo vidogo hakuhitaji mtaji mkubwa tofauti na viwanda vikubwa. Hali hii inasahilisha uwezekano wa watu wengi kujasurisha shughuli yoyote ile. Sambamba na suala hili ni kuwa ni rahisi kujaribisha bidhaa mpya kwa kiwango kidogo cha kiwanda kidogo. Ikiwa mzalishaji yeyote atazalisha bidhaa mpya kwa mapana, kwa mfano kama ilivyo kwa viwanda vikubwa, pana uwezekano wa kupata hasara kubwa. Huenda utashi wa bidhaa hizo uwe mdogo ukilinganishwa na ugavi wa bidhaa zenyewe.

Majaribio mazuri huwa ni kwa kiwango kidogo. Kuwepo kwa viwanda vidogo huwa ni chocheo kubwa la usambazaji wa viwanda hadi maeneo ya mashambani. Hali hii inahakikisha kuwa nafasi za ajira zimesambazwa nchini hali ambayo inasaidia kuhakikisha kuwa pana mweneo mzuri wa kimapato nchini. Mweneo huu wa mapato unachangia katika kuboresha uwezo wa kiununuzi wa umma. Huu ni msingi muhimu wa maendeleo. Upanuzi na ueneaji wa viwanda vidogo vidogo ni msingi mkubwa wa kujitegemea kiuchumi. Aghalabu viwanda vikubwa huegemea kwenye mitaji ya mashirika ya kimataifa na huwa msingi wa kuendelezwa kwa utegemezi wa kiuchumi.

Licha ya faida zake, ueneaji au kutanda kwa viwanda hukabiliwa na matatizo mbalimbali. Tatizo la kwanza linahusiana na mtaji. Lazima pawepo na mbinu nzuri za kuweka akiba ili kuwa na mtaji wa kuanzishia biashara. Njia mojawapo ya kufanya hivi ni kwa kutegemea masoko ya mitaji ambayo katika mataifa mengi hayajaendelezwa vyema. Inakuwa vigumu katika hali hii basi kupata pesa kwa uuzaji wa hisia kwenye masoko hayo.

Tatizo jingine linalotokana na ukosefu wa mikopo ya muda mrefu ya kibiashara kwa wenye viwanda vidogo vidogo. Mikopo ya aina hii huwa muhimu hasa pale ambapo anayehusika ana mradi wa kununua vifaa kama mashine. Mikopo ya muda mfupi inayopatikana kwenye mabenki huweza kuwashinda wengi kutokana na viwango vya riba kuwa juu. Haimkiniki kwa viwanda kama hivi kukopa kutoka nje ya nchi zao. Juhudi za kuendeleza viwanda hivi huweza pia kukwamizwa na tatizo la kawi kama vile umeme. Gharama za umeme huenda ziwe juu sana. Isitoshe, si maeneo yote

ambayo yana umeme. Matatizo mengine huhusiana na ukosefu wa maarifa ya kibiashara, ukosefu wa stadi za ujasiriamali au kuwa na ujasiri wa kujiingiza kwenye shughuli Fulani na miundo duni.

Ili kuhakikisha kuwa viwanda vimekuzwa na kuendelezwa pana haja ya kuchukua hatua kadha. Kwanza, kuwepo na vihamasisho kwa wanaoanzisha viwanda vidogo vidogo kama vile punguzo la kodi, kuhimiza kuanzishwa kwa viwanda vidogo vidogo na kusaka kuyapanua masoko kwa ajili ya bidhaa zinazozalishwa na viwanda hivyo. Aidha kuanzishwa na kupanuliwa kwa taasisi za kuendeleza upanuzi huo. Pana haja ya kuwekeza kwenye rasilimali za kibinadamu; kuelimishwa na kupanua uwezo wao wa kuyaelewa mambo mbalimbali. Miundo msingi haina budi nayo kupanuliwa na kuimarishwa.Upo umuhimu pia wa kuongeza kasima inayotengewa maendeleo na ukuzaji wa viwanda ili kuharakisha maendeleo yake pana umuhimu wa kupambana na ufisadi unaoweza kuwa kikwazo kikubwa. Inahalisi kutambua ikiwa viwanda vitatanda nchini, uchumi wa nchi nao utawanda.

(a) Kwa **maneno 65-75,** eleza ujumbe muhimu unaopatikana katika aya ya pili hadi ya nne.
(alama 8,1 utiririko)

Maandalizi

Jibu

(b) Kwa **maneno (50-55)** fafanua mambo yanayotinga ukuaji wa viwanda. **(alama 5, 1 utirirko)**

Maandalizi

Jibu

MATUMIZI YA LUGHA **(alama 40)**

a) Andika sentensi ifuatayo katika hali ya ukubwa (alama 2)
Nyuso za vijana wale zilichujuka walipoanguka

b) Tumia **KI** katika sentensi kuonyesha masharti yanayowezekana (alama 2)

c) Tunga sentensi sahihi ukitumia kitenzi **'abudu'** katika kauli ya kutendesheana (alama 2)

d) Akifisha (alama 4)
aisee yale mawimbi ya tsunami yaliyotokea bahari hindi yaliangamiza biashara nyingi sana alisema bomet

e) Changanua sentensi hii kwa njia ya mstari. (alama 4)
Rais alihutubu lakini walimpuuza

f) Huku ukitolea mfano eleza tofauti kati ya kishazi huru na kishazi tegemezi (alama 3)

g) Ainisha sentensi ifuatayo kwa kuzingatia jukumu lake (alama 2)
Pika ugali kwa kuku kila Jumamosi ukitumia gesi

h) Tunga sentensi moja ya kuonyesha rai (alama 1)

j) i Eleza maana ya chagizo (alama 2)

ii. Bainisha chagizo katika sentensi ifuatayo (alama 1)
Shamba lilipaliliwa haraka na mkulima

k). Andika katika usemi wa taarifa (alama 3)
"Hicho kijicho cha paka cheupe leo marufuku kwangu" alisema Mzee Kambumbu

l) Tunga sentensi moja ukitumia kitenzi kimoja kilichoundwa kutokana na nomino **zawadi** (alama 2)

m). Tambua matumizi ya kiambishi **ji** katika sentensi ifuatayo (alama 2)
Jino la jitu hilo lililiwezesha kujilia chakula kingi kuliko mkimbiaji yule

a) Tunga sentensi moja kuonyesha maana ya neno: **ilmradi.** (alama 2)

b) Andika sentensi moja ukitumia kihisishi cha bezo (alama 1)

c) Ainisha viambishi katika neno **waliibiana** (alama 2)

d) Nini maana ya kiimbo? (alama 1)

e) (i) Vokali ni nini? (alama 1)
(ii) Eleza sifa mbili za sauti ifuatayo **/i/** **(**alama 2)

f) Panda ni kuatika mbegu ardhini au kuparaga mti. Andika maana nyingine mbili (alama 2)

ISIMU JAMII (Alama10)

a. Eleza nadharia tatu kuhusu chimbuko la Kiswahili. (alama6)

b. Fafanua istilahi zifuatazo: (alama 4)
   i. UwiliLugha
   ii. LinguaFranka
   iii. Misimu
   iv. Sajili

102/3

KISWAHILI
KARATASI YA TATU
SWALI LA LAZIMA

1.HADITHI FUPI **ALAMA 20**

TUMBO LISILOSHIBA NA HADITHI NYINGINE :Alifa Chokocho Na Dumu Kayanda

Mtihani wa Maisha

1. *"..Acha nijiondokee duniani niwaachie wafanisi wafanikie."*
   a) Eleza muktadha wa dondoo hili. Alama 4
   b) Taja na ufafanue sifa tatu za msemaji. Alama 6
   c) Eleza jinsi maisha ya msemaji yanavyoafiki anwani ya hadithi. Alama 10

2.RIWAYA CHOZI LA HERI : Assumpta Matei **ALAMA 20**

2. Eleza jinsi **maudhui ya ufisadi** yalivyoshughulikiwa katika riwaya ya Chozi la Heri. Alama 20
3. *"...liandikwalo ndilo liwalo? Since when has man ever changed his destiny?"*
   a) Eleza muktadha wa dondoo hili. Alama 4
   b) Bainisha mbinu tatu za kimtindo zinazojitokeza katika dondoo hili. Alama 6
   c) Kwa kuzingatia hoja **kumi**, jadili jinsi ambavyo hali ya, **" liandikwalo ndilo liwalo''**, inavyojitokeza katika Chozi la Heri. Alama 10.

3.TAMTHILIA KIGOGO : Pauline Kea **ALAMA 20**

4. "Utawala wa Majoka katika jimbo la Sagamoyo umejaa sumu ya nyoka." Jadili. Alama 20
5. Eleza jinsi mbinu zifuatazo zilivyotumika katika tamthilia ya Kigogo
   i) Kinaya Alama 6
   ii) Majazi Alama 8
   iii) Jazanda Alama 6

4.FASIHI SIMULIZI **ALAMA 20**

6. a) Eleza **aina** tano za wahusika wa fasihi simulizi. Alama 10
   b) Eleza sifa za wahusika wa mighani. Alama 10
7. a) Eleza namna amabavyo hadhira wanahusishwa katika utambaji.Toa hoja nne. Alama 8
   b) Taja na ueleze sifa nne bainifu za hadithi. Alama 4
   c) Taja viungo vinavyopambanua muundo wa nyimbo katika jamii Alama 4
   d) Andika majukumu manne ya nyimbo katika jamii Alama 4

5.USHAIRI **ALAMA 20**

8. Soma shairi lifuatalo kisha ujibu maswali.

Zitavuma,
Zitakoma,
Nitakwima,
Mti-mle.

Na muda nikisimama,
Nitatongoa nudhuma,
Kwa tenzi zilizo njema,
Nilisifu mti – mle.

Tazipanga tathlitha, tungo zilizo na hekima,
Za huba na thiatha, za kuburudi mitima,
Mashairi mabuthutha, musome mnaosoma.

Mti nishainukia,namea kuwa mzima,
Mizizi yadidimia, ardhini imeuma,
Nanena kitarbia, tungo zilizo adhama
Japo ni tungo za zama, mti-mle hutumia.

Zingavuma zitapusa, pepo kali zitakoma,
Dharuba kinitikisa, mti-mle huinama,
Huyumba nikaziasa, matawi yakakingama,
Gharika ikishapisa, hurudi nikawa wima,
Na tungo za takhimisa, mti-mle huzipima.

Maswali

(a) Shairi hili ni la kimapokeo. Toa sababu mbili **kuunga** kauli hii. (Alama.2)
(b) Taja **bahari kuu** ya ushairi ambayo imetumiwa na mshairi. **Fafanua**. (Alama.2)
(c) Fafanua dhamira ya mshairi. (Alama.2)
(d) Kwa kutoa mifano bainisha tamathali mbili za usemi zilizotumika katika shairi hili. (Alama.2)
(e) Eleza jinsi mshairi ametumia idhini ya ushairi katika utungo huu. (Alama.2)
(f) Andika ubeti wa nne kwa lugha natharia. (Alama.4)
(g) Mshairi anamaanisha nini anaposema _zingavuma zitapusa, pepo kali zitakoma,‘ (Alama.2)
(h) Eleza toni ya shairi hili. (Alama.2)
(i) Eleza maana ya msamiati ufuatao.
i) Nitatongoa
ii) Zitapusa. (Alama.2)

MTIHANI 9

MWIGO - 2020/2021
Hati ya Kuhitimu Elimu ya Sekondari
102/1
INSHA
KARATASI YA KWANZA
2020/2021

1. Wewe ni balozi mteule wa nchi yako katika nchi ya kigeni. Andika tawasifu utakayotoa katika siku ya kutoa stakabadhi zako kwa rais wa nchi uliyoteuliwa kuwa balozi.
2. Utumizi wa afyuni[mihadarati} katika taasisi za masomo nchini ni suala ambalo ni muhali kutatuliwa. Jadili.

3. Andika kisa kitakachodhihirisha maana ya methali: Mwenye kovu usidhani kapoa.
4. Andika kisa kitakachomalizikia kwa: ... hivyo ndivyo ukurasa mpya katika kitabu cha maisha yangu ulivyofunguka.

Kiswahili
Karatasi ya 2
Lugha

1. **UFAHAMU**

Soma taarifa ifuatayo kasha ujibu maswali.

Historia ya katiba

Katiba ni utaratibu wa sheria unaoweka mpango wa jamii kuendesha mambo.Ni muhimu kila raia ajue katiba ya nchi yake.

Katiba yaweza kuwa imeandikwa au haikuandikwa. Katika jamii za jadi, katiba ilihifadhiwa na kupokezwa kwa mdomo. Mtindo wa kuandika katiba ulianza nchini Marekani mwaka 1787. Ingawa katiba hii imefanyiwa mabadiliko hapa na pale,bado ni ileile. Kenya ilipowekwa chini ya himaya ya Uingereza mwaka 1895, ilianza kutumia katiba ya Uingereza. Baada ya masetla wa kikoloni kujikita, Kenya kuwa koloni. Hii ililazimu pawe na katiba nyingine mwaka 1920. Waafrika waliupinga mfumo huu kwa sababu haukuwahusisha kikamilifu kwenye masuala ya uongozi. Utetezi wa wanasiasa uliilazimisha serikali ya Uingereza kuitisha makongamano mbalimbali kama vile lile la Devonshire na mengine ili kurekebisha katiba. Waafrika hawakuridhika. Wakaendelea kudai katiba mwafaka. Harakati hizi zilileta kuitishwa kwa kongamano la katiba la Lancaster. Lengo lilikuwa kuandika katiba itakayotumiwa nchini hadi leo. Kati ya wajumbe walioenda Uingereza kuandika katiba mwaka 1962 ni pamoja na Tom Mboya, Jean Marie Seroney, Julius Kiano, Jomo Kenyatta, Masinde Muliro, Oginga Odinga, Ronald Ngala, Daniel Arap Moi na James Gichuru. Wengine ni Martin Shikuku, Dennis Akumu, Taita Towett, Abdilahi Nassir, Jeremiah Nyaga na John Keen.

Katiba ni kitovu cha taifa. Baina ya mambo inayotekeleza ni kuweka utaratibu na kanuni za utawala, kwa mfano, utawala wa kimikoa na serikali za wilaya. Pamoja na haya, katiba hufafanua vyombo vikuu vya serikali ,mamlaka yavyo na mipaka yavyo ya kutenda. Vyombo hivi ni bunge, mahakama, urais, jeshi n.k. Hali kadhalika, katiba hupambanua haki za raia.

Hii hudumisha demokrasia na huwawezesha wananchi kupata uhuru na haki za kimsingi. Katiba hukinga haki za kila raia, hasa kutokana na udhalimu wa wengi au wenye uwezo mkubwa. Zaidi ya yote, katiba huimarisha asasi za umma ili kudumisha uwajibikaji.

Katiba huhalalishwa na watawaliwa. Hii hutokea wanaposhirikishwa katika uandishi wake. Kuanzia miaka ya themanini, raia walianza kudai katiba igeuzwe. Mwamko wa kutaka mageuzi ulianza kwa harakati za kubadilisha mfumo wa kisiasa kutoka ule wa chama kimoja hadi ule wa demokrasia ya vyama vingi. Haja ya mfumo mpya wa kisiasa ulilenga kuwashirikisha wananchi katika utawala na kuondoa uimla.

Harakati zilitia fora miaka ya tisini. Mambo yaliyochochea hali hii ni mengi. Kwanza, katiba iliyokuwa imeandikwa na watu wachache ilikuwa imefanyiwa marekebisho mengi. Marekebisho haya yalimpa rais mamlaka mengi juu ya serikali kuu na vyombo tofauti vya serikali. Pili, viongozi na watu wenye uwezo na utajiri walipuuza katiba. Raia walihisi wanadhulumiwa. Walipinga hali ya wachache waliomzunguka rais kunufaika huku umma ukitengwa. Tatu, kutokana na uongozi uliokuweko wakati huo, wanawake, watoto na walemavu walidhulumiwa na kukosa uwakilishi ufaao.Hatimaye, pakawa na ongezeko la uharibifu wa mazingira, ufisadi na unyakuzi wa mali ya umma kama vile ardhi.

Waliopigania katiba mpya walikuwa na haja ya katiba ambayo uandikaji wake ungewahusisha Wakenya wote. Mwanzoni, serikali ilipinga wito wa mabadiliko. Lakini mnamo mwaka 2001 iliunda Tume ya Marekebisho ya Katiba ili kutekeleza mahitaji ya wananchi. Tume hii iliwahamasisha na kuwashawishi raia kutoa maoni. Tume iliandaa vikao katika maeneo ya ubunge 210 ambapo wananchi walitoa mapendekezo kuhusu marekebisho ya katiba waliyotaka.

Katika mapendekezo hayo raia walisisitiza mambo kadhaa. Jambo la kwanza ni utawala mwema na uwajibikaji wa viongozi na maafisa wa umma .Jambo lingine ni kulinda haki za binadamu zikiwemo za wanawake, watoto na walemavu. Raia walidai kanuni za usawa na ulinganifu. Aidha walitilia mkazo mahitaji ya msingi kama chakula, afya nzuri, makao, elimu, usalama, uchumi, na kadhalika.

Msingi wa mapendekezo hayo yote ni kuwepo na amani ya kitaifa, umoja na uadilifu ili kulinda maslahi ya wananchi wote na taifa.

Maswali :

(a) Eleza kilichosababisha kongamano la katiba la Lancaster (alama3)
(b) Taja mambo matatu yaliyotiliwa mkazo na raia katika maoni yao kuhusu katiba. (alama3)
(c) Eleza umuhimu wa katiba kwa mujibu wa taarifa. (alama3)
(d) Taja sababu zilizochangia ubadilishaji wa katiba. (alama3)
(e) Eleza maana ya maneno haya kama yalivyotumiwa katika taarifa. (alama3)
(i) Kitovu
(ii) Harakati
(iii) Hamasisha

2. UFUPISHO

Soma makala haya kisha ujibu maswali yanayofuata.

Lugha ya Kiswahili ni lugha iliyoendelea sana. Leo hii lugha hii inasemwa na watu wote nchini Tanzania, Rwanda,Burundi, nchini Kenya, Nchini Uganda, Zaire, Malawi, msumbiji, Zambia, Somalia, Bukini (Madagascar) na Ngazija (Comoro), inasemwa na asilimia kubwa ya wananchi wa huko. Aidha lugha hii ina wasemaji si haba katika kisiwa cha Soktana nchini Oman.

Fauka ya maendeleo haya, Kiswahili kinatumika kwa minajili ya matangazo ya habari katika idhaa nyingi za mashirika ya habari ulimwenguni. Nchi zenye idhaa za Kiswahili ni kama vile hizi zetu za Afrika ya Mashariki na kati, Afrika ya kusini, Nigeria, Ghana, Uingereza, (shirika la B.B.C) Marekani (shirika la V.O.A), Ujerumani (shirika la Radio DeutchWelle, Cologne), Urusi (Radio Moscow), China, India nakadhalika.

Maendeleo mengine yanapatikana katika upande wa elimu. Marekani peke yake, kuna vyuo zaidi ya mia moja vinavyofundisha Kiswahili kama lugha muhimu ya kigeni. Huko Uingereza vyuo kama London, Carmbridge na Oxford vinafundisha lugha hii. Nchi nyingine ambazo zina vyuo vinavyofunza lugha ya Kiswahili ni kama vile Japan, Korea, Ghana, Nigeria na kadhalika.

Kweli Kiswahili kimeendelea jamani. Lakini je, kilianza vipi? Na ilikuwaje kikaweza kupiga hatua hizi zote?

Kiswahili kilianza kuzungumzwa na kabila dogo la watu walio kuwa wakiitwa wangozi. Watu hawa walikuwa wakiishi mahali palipoitwa shungwaya. Shungwaya ni nchi ya zamani iliyokuwa eneo lililoko katika nchi mbili jirani ambazo siku hizi ni Kenya na Somalia. Kabila hili la wangozi liliishi jirani na makabila mengine kama vile wajikenda, wapokomo, Wamalakote (au Waelwana) naWangazija (kabla hawajahamia visiwa vya Ngazija). Lugha ya wangozi siku hizo, ambayo ndiyo mzazi wa Kiswahili cha leo, ilijulikana kwa jina kingozi. Kama ilivyosemwa hapo awali, kingozi kilisemwa na watu wachache sana.

Je lugha hii ilikuwaje mpaka ikapata maendeleo haya makubwa tunayoyashuhudia siku hizi? Ama kwa hakika, Kiswahili ni lugha iliyo bahatika tu.Inaweza kusemwa kwamba lugha hii ilipendelewa na mazingira na historia.

Jambo la kwanza, wageni waliotoka mashariki ya kati kufikia hizi janibu zetu Afrika ya mashariki walikaribishwa vizuri na hawa wangozi. Wakaingilia wageni na wenyeji kindakindaki, kidini, kitawala, kibiashara na kitamaduni kwa jumla. Punde si punde wangozi, ambao baadaye walijulikana kama waswahili na wageni hawa, wakaelimika katika dini (yakiisilamu), biashara na mambo ya utawala aina mpya. Lugha yao nayo ikapanuka pale ilipochukua msamiati wa kigeni hususan wa Kiarabu na Kiajemi na kuufanya uwe wake, ili kueleza kwa rahisi zaidi mambo haya mageni katika taaluma za dini, biashara, siasa na hata sayansi kama vile unajimu.Wakati huo, lugha ya Wangozi sasa ikaitwa Kiswahili wala sio kingozi. Tatizo hapa ni kuwa kwa vile Kiswahili kilichukua msamiati mwingi wa kigeni ili

kuelezea taaluma hizi mpya, baadaye kimekuja shukiwa kwamba ni lugha ya kigeni ilhali ni lugha ya Kiafrika asilia, na kitovu chake ni nchi mpya za kiafrika ziitwazo Kenya na Somalia hii leo.

(a) Thibitisha kuwa Kiswahili kimekuwa lugha ya kimaitaifa (maneno 35 – 40) (alama 7)
Matayarisho:
Nakala Safi:

(b) Ukitumia maneno yako mwenyewe, eleza ujumbe ulio katika aya ya mwisho. (alama 8)

SARUFI

1. Eleza sifa bainifu za sauti /j/. (al 2)
2. Tofautisha mofimu huru na tegemezi kwa kutolea mifano mwafaka. (al 2)
3. Unda neno lenye silabi ifuatayo KIKKIKI (al 1)
4. Tia shadda katika sentensi ifuatayo (al 1)
   Wachezaji wamo uwanjani.
5. (i) Kiimbo ni nini? (al 1)
   (ii) Onyesha matumizi mawili ya kiimbo. (al 2)
6. Ainisha (al 3)
   Wasiorithishwa
7. Sahihisha sentensi ifuatayo. (al 2)
   Sukari zilizowekwa mfukoni zimenyeshewa
8. Eleza maana ya sentensi zifuatazo. (al 2)
(i) Tunda lenyewe limeoza.
(ii) Tunda lenye shimo halinunuliki
9. Kanusha sentensi ifuatayo. (al 2)
   Ningalifuzu katika mtihani wangu ningalituzwa.
10. Tunga sentensi na ubainishe kijalizo. (al 2)
11. Andika sentensi usemi halisi.
    Rais alisema kuwa wangepata tiba ya bure kama bunge lingepitisha mswada huo.
12. Tunga sentensi yenye muundo wa: (al 3)
    Kiima, kiarifa, yambwa tendwa, yambwa tendewa na yambua ala..
13. Changanua sentensi kwa kutumia jedwali. (al 4)
    Wachezaji vikapu watakifanikiwa katika mechi hiyo watatuzwa medali
14. Nyambua kitenzi hiki katika kauli iliyo mabanoni *pa* (tendeka) (al 1)
15. Bainisha virai katika sentensi hii. (al 3)
    Juma alikwenda mjini kwa miguu
16. Tunga sentensi kudhihirisha matumizi mawili ya <u>KU</u>. (al 2)
17. Onyesha matumizi mawili ya nukta mkato. (al 2)
18. Toa maana mbili ya sentensi ifuatayo: (al 2)
    Laleni!

<u>ISIMUJAMII:</u> **(ALAMA 10)**

(a) (i) Eleza maana ya krioli. (alama 2)
(ii) Eleza sifa zozote tatu za krioli. (alama 3)
(b) (i) Eleza maana ya Lingua Franka (alama 2)
(ii) Tambua sifa zozote tatu za Lingua Franka (alama 3)

<u>MTIHANI 10</u>

MWIGO - 2020/2021
Hati ya Kuhitimu Elimu ya Sekondari
102/1
INSHA
KARATASI YA KWANZA
2020/2021

5. Wewe ni katibu wa kamati ya maslahi ya klabu ya wasanii chipukizi mtaa wa Rehema. Andika kumbukumbu za mkutano uliofanywa hivi karibuni kujadili suala la usalama uliozorota.

6. Ufisadi umekuwa janga linalohitaji kujitolea ili kupiga vita. Jadili.
7. Andika kisa kitakachodhihirisha maana ya methali: Ulimi huuma kuliko meno.
8. Tunga kisa kinachomalizika kwa maneno haya:

…….hapo ndipo iliponipambazukia kuwa nilikuwa naogelea baharini pekee, kinyume na wenzangu wote.

102/2
KISWAHILI
LUGHA
KARATASI YA PILI

1. <u>UFAHAMU (ALAMA 15)</u>

<u>Soma makala yafuatayo kisha ujibu maswali.</u>

Mafuta yanayopatikana kwenye fukwe za bahari, moshi wa magari, takataka na bidhaa nyinginezo zinazotupwa hapa na pale ni vichafuzi vya mazingira. Vichafuzi huathiri afya zetu na kuathiri wanyama na mimea. Wanadamu wanayachafua mazingira yao kwa kila aina ya bidhaa mbaya za kikemikali zinazotoka viwandani mwa kawi/nguvu. Bidhaa hizo ni matokeo ya maisha ya siku hizi anayoishi binadamu.

Licha ya ukweli huu, ni muhimu kujua kuwa uchafuzi wa mazingira haukuanza leo. Miaka na miaka iliyopita, viwanda vimekuwa vikitoa mawingu makubwa ya moshi yenye sumu. Hata hivyo, uchafuzi wa mazingira umeongezeka mara dufu kutokana na kuongezeka kwa viwanda. Uchafuzi umesambaa ardhini, kwenye anga na majini. <u>Msambao</u> huu unapatikana katika pembe zote za ulimwengu wetu. Je, kuna aina zipi za uchafuzi?

Kwanza, kuna uchafuzi wa hali anga. Huko juu angani kuna tabaka linalojulikana kama ozoni. Tabaka hili ni aina ya gesi ya oksijeni na linaunda kinga fulani dhidi ya miale ya jua. Miale hiyo ya jua huweza kusababisha saratani ya ngozi inapomfikia binadamu. Hata hivyo, uchafuzi wa mazingira unaelekea kuliathiri tabaka hili. Vilevile, baadhi ya kemikali zinazotumiwa katika jokofu au kwenye mikebe ya marashi ya kupulizia na upakiaji bidhaa, huuharibu ukanda huo.

Uchafuzi mwingine ni uchafuzi wa kiajali, uchafuzi huu <u>hutokea</u> bila binadamu kukusudia. Mfano mzuri ni meli inayovuja mafuta baharini. Mafuta haya huwaathiri na kuwaua wanyama wanaoishi baharini kama samaki na ndege na hata kuyaharibu mazingara yenyewe.

Miji mikubwa hukumbwa na uchafuzi mwingine unaohusiana na kuwako kwa idadi kubwa ya magari. Magari haya hutoa moshi unaochanganya gesi ambazo huungana na nyingine zinazoletwa na viwanda vikubwa. Mchanganyiko huu unapoungana na maji, husababisha mvua ya asidi. Mvua hii huweza kuiua mimea, kuathiri majengo na hata kuwaua wanyama wa pori ambao huenda wakayatumia maji hayo. Magari hayo hutoa moshi uliochanganyika na madini aina ya risasi ambayo huweza kuathiri siyo tu mazingira bali pia mfumo wa akili wa binadamu.

Uchafuzi mkubwa ni utupwaji ovyo wa takataka. Fauka ya hayo watu hufukia ardhini takataka ambazo huweza kuwa na matokeo mabaya kwa sababu ya kupenyeza kwenye udongo na maji yanayotumiwa na watu na mimea. Kila siku tunatupa takataka bila kujali wala kukubali. Takataka hizi ni kama <u>makopo</u>, mifuko ya plastiki, mabaki ya sigara au maganda ya matunda. Baadhi ya takataka ni hatari kwa wanyama na nyingine huweza pia kusababisha majanga kama moto. Aidha, hufanya mazingira yaonekane machafu.

Sote tuna jukumu kubwa la kuchangia kupunguza uchafuzi wa mazingira. Kwanza, kuelimisha na kutambua umuhimu wa usafi wa mazingira yetu. Tunapaswa kutia takataka zetu kwenye vijalala maalum au mahali tunapoweza kuzichoma na kuziteketeza. Tuhakikishe tunatunza vitu kama mifuko, chupa na kadhalika ambavyo huweza kuundwa upya na kutumika tena. Hali kadhalika, katika miaka ya hivi karibuni, kumekuwepo na juhudi za kuwahimiza wenye magari kutumia mafuta ya gari ambayo hayana madini ya risasi. Kwa njia hii tutasaidia kuyaboresha mazingira yetu. Vilevile pana umuhimu wa kutilia mkazo utumiaji wa bidhaa ambazo zinaweza kuoza na kuvunjikavunjika au kusagika na kuwa sehemu ya udongo. Hatua ya kwanza ya kupambana na uchafuzi wa mazingira ni kujielimisha na kuwajibika. Kila mmoja akitoa mchango wake tutafanikiwa. Kumbuka; kinga na kinga ndipo moto uwakapo.

<u>Maswali</u>

(a) Uchafuzi ni nini? (alama 1)
(b) Ongezeko la viwanda umechangiaje uchafuzi wa mazingira? (alama 2)
(c) Tabaka la ozoni huathiriwaje na uchafuzi? (alama 2)
(d) Athari zipi zitatokea iwapo mazingira hayatatunzwa? Eleza. (alama 4)
(e) Kwa nini miji mkibuwa hukumbwa na uchafuzi kuliko sehemu nyingine? (alama 2)
(f) Eleza nui **<u>mbili</u>** za uchafuzi wa mazingira zilizotajwa katika kifungu hiki. (alama 2)
(g) Eleza maana ya msamiati ufuatao kama ulivyotumiwa katika kifungu: (alama 2)

(i) Msambao:
(ii) Makopo:

2. UFUPISHO: (ALAMA 15)

Soma kifungu kifuatacho kisha ujibu maswali.

Ukeketaji ni mfumo wa upasuaji unaofanyiwa wanawake na wasichana sehemu nyingi duniani. Istilahi hii ya ukeketaji ina maana pana kwani inaweza kutumiwa kuelezea upashaji tohara kwa wasichana na ukataji wa sehemu za siri kwa wanawake.

Ukeketaji haupatikani tu katika bara la Afrika bali katika sehemu nyingi ulimwenguni. Umri ambapo ukeketaji hufanyika hutegemea jamii inayohusika. Mwanamke anaweza kufanyiwa ukeketaji siku chache baada ya kuzaliwa au baada ya kujifungua mtoto wake wa kwanza. Miongoni mwa jamii ambazo hupasha tohara wanawake, huthamini sana amali hii kwani kwao ni hatua muhimu ya mpito wa maisha katika jamii za jadi mwanamke hupitishwa kutoka rika moja hadi lingine, yaani kutoka utotoni na kuingia kwenye utu uzima. Ukeketaji unafungamana na sherehe ya kuwapa wasichana mafunzo kuhusu kanuni za uzazi, malezi na ndoa. Dhima kuu ya sherehe hiyo ya kuwapasha wasichana tohara inadaiwa ya kwamba ni kuwapunguzia wanawake uchu na kuhifadhi ubikira. Jamii nyingine hutekeleza tohara kwa sababu za kidini zinazoshikilia kuwa mwanamke aliyetahiriwa huwa nadhifu. Wengine wanaamini kuwa tohara huwafanya watoto wanapozaliwa kuwa na nafasi nzuri ya kuishi, ilhali wengine hupashwa tohara ili wapate waume wa kuwaoa. Kwenye jamii ambazo wanaume wanasisitiza tohara kama kigezo cha mwanamke kuolewa ukeketaji umeshamiri. Katika jamii kama hizi wanaume huwa hawataki kuoa wanawake ambao hawajatahiriwa.

Wanawake wenyewe huhakikisha ya kwamba watoto au wajukuu wao wanapelekwa kupashwa tohara. Wakati mwingine mipango ya siri hupangwa na kina mama hao pamoja na mangariba, kuhakikisha kuwa jambo hili linatekelezwa. Kwa hivyo jambo hili la ukeketaji lina utata miongoni mwa jamii nyingi ulimwenguni.

Hata hivyo ukweli ni kwamba swala zima hili la ukeketaji lina madhara makubwa na linamdhalilisha mwanamke. Katika hali ya upashaji tohara wanawake huvuja damu nyingi na aghalabu huaga dunia. Wale wanaopona huwa kwenye hatari ya kuambukizwa maradhi ya zinaa ambayo huharibu sehemu za uzazi. Kwani madaktari wanadai uchungu wa uzazi huwa mwingi na hudumu muda mrefu.

Kwa sababu tohara hufanywa mara moja kwa mwaka, wasichana wote wa rika moja hukusanyika mahali maalum ili kufanyiwa tohara. Kifaa ambacho hutumiwa sana ni wembe. Wembe huo hutumiwa kuwakatia wasichana wote ambao wanapashwa tohara katika kipindi hicho. Wembe huo hauchemshwi angalau kuua viini vinavyosababisha na kueneza magonjwa mbalimbali. Hali hii huwaweka wasichana hao kwenye hatari ya kuambukizwa ugonjwa hatari wa ukimwi. Licha ya hivyo wasichana waliotahiriwa nguvu za kinga dhidi ya magonjwa hupungua. Kwa hivyo wanaweza kupata magonjwa mengine ya kuambukiza kwa urahisi. Kwa hivyo ukeketaji ni tendo la hatari na la kumdhalilisha mwanadamu ambalo linastahili kulaaniwa.

Maswali

(a) Ukizingatia mambo muhimu anayoeleza mwandishi, fupisha aya tatu za kwanza. (Maneno 70)
(alama 9, 1 ya mtiririko)

Matayarisho

Nakala safi

(b) Eleza mambo anayoeleza mwandishi katika aya mbili za mwisho. (Maneno 50)(alama 6, 1 ya mtiririko)

Matayarisho

Nakala safi

3. MATUMIZI YA LUGHA (ALAMA 40)

a) Eleza tofauti iliyopo kati ya jozi hii ya sentensi. (alama 2)
(i) Rehema alinikimbilia
(ii) Rehema alinikimbia

b) Yakinisha (hali ya kukubali) huku ukigeuza sentensi ifuatayo katika nafsi ya pili kwa umoja.
Nisiposamehewa na Mola sitapata amani mchana kutwa. (alama 2)

c) Eleza kwa kutolea mifano matumizi **mawili** ya kiambishi maalu “Ku.” (alama 2)

d) Andika sentensi zifuatazo kwa wingi. (alama 2)

(i) Ngoma ile inalia vibaya kwa kuwa imepasuka.
(ii) Ni mlango upi uliofungwa na wewe nilipoenda maktabani?

e) Tunga sentensi ukitumia vihisishi hivi. (alama 2)
(i) Ahaa!
(ii) Taib!

f) Geuza kitenzi kilichopigwa mstari kiwe jina bila kubadilisha maana ya sentensi. (alama 2)
Walimu <u>wanawajibika</u> kuwakomeza vyema wanafunzi wao.

g) Andika sentensi zifuatazo kwa kufuata maagizo. (alama 2)
(i) Watoto wanakumbana na dhiki kubwa kuna haki za watoto (Anza: Fauka ya ….)
(ii) Tarishi alikula staftahi. Tarishi alienda Ofisini (Anza: Licha ya ……..)

h) Andika neno jingine lenye maana sawa. (alama 2)
(i) Heshima:……..
(ii) Ruhusa:……

i) Eleza maana ya misemo ifuatayo. (alama 2)
(i) Enda jongomeo:…….
(ii) Piga unyende:……..……

j) Tunga sentensi ukitumia neno “kile” kama
(i) Kivumishi (alama 1)
(ii) Kiwakilishi (alama 1)

k) Eleza tofauti iliyopo kati ya tanakali hizi za sauti. (alama 2)
Anguka chubwi na anguka tapwi.

l) Tunga sentensi za kuonyesha kuwa unaelewa tofauti kati ya maneno yafuatayo. (alama 2)
(i) Gati
(ii) Kati

m) Tumia –enye au –enyewe kukamilisha sentensi zifuatazo. (alama 2)
(i) Shule …… shida daima husaidiwa.
(ii) Kucheza ……..... kulikuwa kwa kupendeza.

n) Tunga sentensi sahihi ukitumia vitenzi vifuatavyo vikiwa katika hali ya kufanyiza. (alama3)
(i) La:……
(ii) Nywa:……
(iii) Fa:…….

o) Andika neno **<u>moja</u>** lenye sauti king’ong’o. (alama 1)

p) Changanua sentensi ifuatayo ukitumia kielelezo cha mstari. (alama 3)
Samaki huogelea mtoni.

q) Andika sentensi inayoonyesha ‘ki’ ya masharti. (alama 1)

r) Onyesha viambishi awali na tamati katika kitenzi. Alimkemea. (alama 2)

s) Bainisha matumizi ya ‘ni’ katika sentensi zifuatazo. (alama 2)
(i) Ondokeni:…….
(ii) Kiptoo ni mwizi sugu:……

t) Eleza maana mbili zinazojitokeza katika sentensi hii. (alama 2)
(i) Alimpigia simu

4. <u>ISIMU JAMII (ALAMA 10)</u>

(a) Eleza majukumu **<u>matatu</u>** ya lugha ya taifa. (alama 3)

(b) Fafanua mtindo wa lugha uliotumiwa katika taarifa ifuatayo huku ukieleza sababu za matumizi ya vitambulisho maalum vya lugha. (alama 4)
Wananchi, mimi sina mengi. Hapana katika nyinyi asiyenielewa. Sina la kusema, ila ninawakumbusheni kuwa mnahitaji kiongozi atakayeshughulikia maslahi ya taifa zima. Mtu huyo ni mimi na ninajitahidi niwezavyo kujenga masoko, barabara, shule zaidi na mazahanati na maisha yenu yatakuwa ya raha zaidi.

(c) Thibitisha kuwa adabu za lugha hazizingatiwi miongoni mwa wanajamii siku hizi. (alama 3)